

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра банківської справи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«Концентрація та централізація капіталу банківської системи України»

Студентки 2 курсу, 3м групи,
спеціальності
072 «Фінанси, банківська
справа та страхування»
спеціалізації
«Банківська справа»

Строкань Ніколь
Вячеславівни

Науковий керівник
кан.екон.наук

Белянко Лідія
Леонідівна

Керівник освітньо-професійної
програми
д.е.н., професор

Шульга Наталія
Петрівна

Київ 2020

ВІДГУК

на випускню кваліфікаційну роботу
студентки Київського національного торговельно-економічного університету
2 курсу 3м групи спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та
страхування» спеціалізації «Банківська справа» Строкань Н.
на тему «Концентрація та централізація капіталу банківської системи України »

Випускню кваліфікаційну роботу присвячено розкриттю теоретичних та практичних аспектів концентрації банківського капіталу.

У випускній кваліфікаційній роботі розглянуто теоретичні засади концентрації капіталу у банківській системі, визначено ключові причини концентрації банківського капіталу, розглянуто тенденції процесів капіталізації у банківському секторі України. У роботі наведено індекси концентрації за активами, зобов'язаннями і капіталом.

До недоліків роботи слід віднести відсутність аналітичних даних, підкріплених розрахунками, щодо концентрації банківського капіталу. Дані, наведені у роботі, є доволі застарілими, що робить роботу неактуальною. Деякі банки, вказані у дослідженні, вже ліквідовані. У роботі відсутні додатки, що ставить під сумнів побудовані рисунки та таблиці, наведені у дипломній роботі.

Випускна кваліфікаційна робота Строкань Н. частково відповідає вимогам щодо написання кваліфікаційних робіт. Рекомендації, зазначені в випускній кваліфікаційній роботі можуть бути використані в практичній діяльності банку.

Науковий керівник,

канд.екон.наук

Л.Л. Белянко

ВІДГУК

на випускну кваліфікаційну роботу

студентки Київського національного торговельно-економічного університету

2 курсу 3м групи спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» спеціалізації «Банківська справа» Строкань Н.

на тему «Концентрація та централізація капіталу банківської системи України »

Випускна кваліфікаційна робота присвячено розкриттю теоретичних та практичних аспектів концентрації банківського капіталу.

У випускній кваліфікаційній роботі розглянуто теоретичні засади концентрації капіталу у банківській системі, визначено ключові причини концентрації банківського капіталу, розглянуто тенденції процесів капіталізації у банківському секторі України. У роботі наведено індекси концентрації за активами, зобов'язаннями і капіталом.

До недоліків роботи слід віднести відсутність аналітичних даних, підкріплених розрахунками, щодо концентрації банківського капіталу. Дані, наведені у роботі, є доволі застарілими, що робить роботу неактуальною. Деякі банки, вказані у дослідженні, вже ліквідовані. У роботі відсутні додатки, що ставить під сумнів побудовані рисунки та таблиці, наведені у дипломній роботі.

Випускна кваліфікаційна робота Строкань Н. частково відповідає вимогам щодо написання кваліфікаційних робіт. Рекомендації, зазначені в випускній кваліфікаційній роботі можуть бути використані в практичній діяльності банку.

ВКР Строкань Н.

Маркуц Юлія Ігорівна

ср 09.12.2020 11:41

Кому: Бесянко Лідія Леонідівна

1 ✓

Випускна кваліфікаційна робота

Строкань Н.

на тему: «Концентрація та централізація капіталу

банківської системи України»,

студентки 2 курсу, 3м групи

заочної форми навчання за спеціальністю

072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

рекомендується до захисту в ЕК

Рецензент,

к.е.н., доцент кафедри

фінансів КНТЕУ

Ю.І. Маркуц

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНЦЕНТРАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ.....	6
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА РІВНЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ.....	14
2.1 Тенденції та форми прояву процесів концентрації вітчизняного банківського капіталу.....	14
2.2 Оцінка рівня концентрації банківського капіталу.....	25
РОЗДІЛ 3. РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ КОНЦЕНТРАЦІЇ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....	41
3.1 Світовий досвід контролю за входженням іноземного капіталу в банківський сектор та його вплив на рівень концентрації.....	41
3.2 Державне регулювання процесів концентрації банківського капіталу	47
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. За сучасної ситуації, серйозних викликів та нестабільності в Україні формуються нові умови роботи банків. Такі як вивід неплатоспроможних банків з ринку, необхідність виконання банками підвищених вимог до мінімального розміру власного капіталу та забезпечення його достатності. Гостра конкуренція на ринку банківських послуг, пов'язана з дією не тільки внутрішніх, а й зовнішніх факторів. За цих умов постає питання об'єднання(поглинання) банків в один та підвищення рівня їх капіталізації, вирішення яких можливе шляхом концентрації банківського капіталу.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичні засади процесів капіталізації та концентрації в банківській системі досліджуються у працях вчених економістів: М. Д. Алексеєнка, О. І. Барановського, З. М. Васильченко, Н. І. Версаль, У. В. Владичин, О. Д. Вовчак, О. В. Дзюблюка, Л. І. Дмитриченко, М.А. Козоріз, Т. Коллера, Т. Коупленда, Ф. Мишкіна, В.І. Міщенко, С. К. Реверчука, К.І. Рожкової, Д. Розенберга, П. Роуза, М. І. Савлука, Дж. Сінкі, Р. А. Слав'юка, Т. С. Смовженко, Л. С. Тришак, К.Ф. Черкашиної, О. В. Чорної, Н. М. Шелудько та інших. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання трансформації інституційної структури банківського сектору, які відбуваються під впливом концентрації банківського капіталу, а також особливостей регулювання процесів концентрації банківського капіталу. Подальших досліджень потребують питання виявлення взаємозв'язку між рівнем конкуренції та концентрації, визначення меж концентрації банківського капіталу з метою забезпечення стабільного функціонування вітчизняної банківської системи. Вищезазначене обумовило вибір теми дипломного дослідження, окреслило об'єкт, предмет дослідження, визначило його мету і завдання.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є поглиблення теоретичних засад оцінювання рівня концентрації банківського капіталу та розробка практичних рекомендацій щодо заходів державного регулювання процесів концентрації в банківській системі України.

Відповідно до визначеної мети в роботі передбачено розв'язання таких завдань:

- розкрити такі поняття, як «концентрація банківського капіталу», «ринкова концентрація» та «концентрація банків»;
- класифікувати та дослідити методи концентрації банківського капіталу;
- розглянути тенденції та визначити фактори, які впливають на інтенсивність процесів концентрації в банківському секторі України;
- провести аналіз та оцінити рівень концентрації за капіталом, активами, зобов'язаннями, депозитами та кредитами фізичних та юридичних осіб у банках України;
- обґрунтувати пропозиції, спрямовані на удосконалення заходів державного регулювання процесів концентрації банківського капіталу;
- відобразити приклади зарубіжного досвіду концентрації банківського капіталу;
- запропонувати напрями підвищення рівня концентрації капіталу в банківському секторі України.

Об'єктом дослідження є капітал банків України. **Предмет** – процеси концентрації та централізації банківського капіталу.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Логіко-діалектичний метод - для дослідження особливостей процесів концентрації банківського капіталу, розкриття сутнісних характеристик, передумов, мотивів

та причин концентрації банківського капіталу. Логіко-історичний метод - для виділення етапів розвитку процесів концентрації банківського капіталу України. Методи аналізу, синтезу та порівняльного аналізу - для з'ясування тенденцій і динаміки процесів концентрації банківського капіталу в Україні. Метод системного аналізу та узагальнення - для обґрунтування методичних підходів до комплексного оцінювання процесів концентрації в банківському секторі України.

Інформаційну базу дослідження є законодавчі і нормативно-правові акти Верховної Ради України, статистичні та аналітичні дані Національного банку України та вітчизняних банків, статистичні дані Державної служби статистики, МВФ, Світового банку, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених щодо дослідження процесів концентрації банківського капіталу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНЦЕНТРАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Дослідження сутності концентрації та централізації капіталу показало певні розбіжності в сучасному трактуванні цих категорій. Концентрація капіталу – це процес зосередження, нарощування, зростання капіталу за рахунок капіталізації доходів, а централізація капіталу – це процес збільшення розмірів капіталу за рахунок примусового або добровільного злиття, поглинання та об'єднання раніше самостійних капіталів. Концентрація та централізація капіталу не є тотожними процесами. Принципова відмінність між концентрацією та централізацією капіталу полягає у джерелі збільшення капіталу. Так, при концентрації капіталу, джерелом збільшення капіталу є додана вартість, а при централізації капіталу – джерелом виступають вже існуючі капітали. Концентрація банків відбувається як в результаті прискореного зростання масштабів діяльності і маси капіталів більших банків за рахунок накопичення прибутку (власне концентрація), так і шляхом «приєднання» до великих банків дрібних, поглинання останніх і утворення банківських груп, концернів банків (централізація). Процеси концентрації та централізації капіталу взаємопов'язані, оскільки концентрація капіталу виступає як основа притягання капіталів та їх централізації, а централізація – прискорює процес нагромадження капіталу. Великий капітал, створений шляхом об'єднання та поглинання, має більш високу норму нагромадження, ніж та що була у кожного з дрібних капіталів до об'єднання. Нагромадження капіталу розглядається як процес перетворення доданої вартості на капітал. А концентрація та централізація капіталу є основними формами нагромадження капіталу. Мотиви зумовлюють формування причин концентрації банківського капіталу, серед яких виокремлюють загальні та специфічні (рис. 1.1)

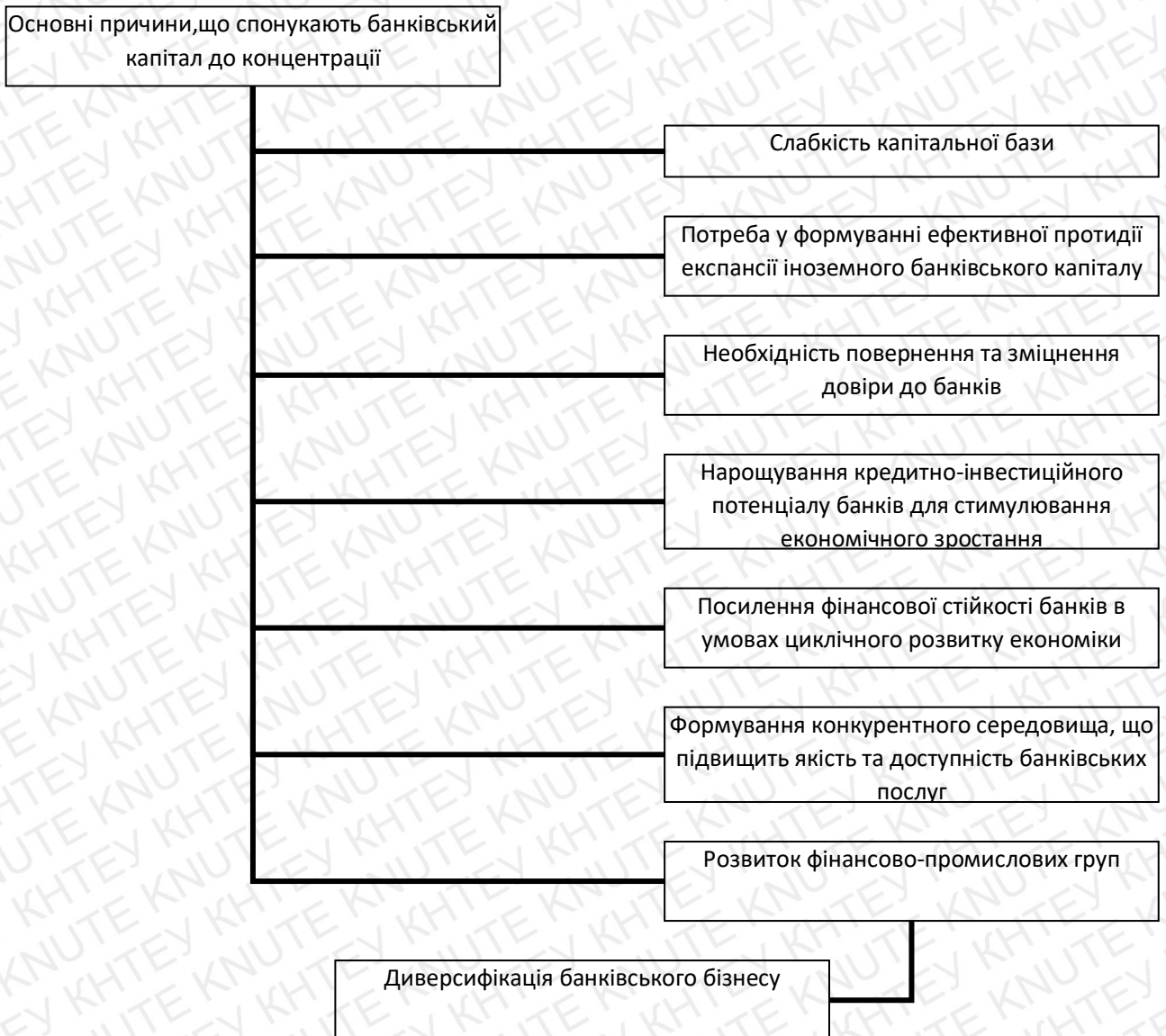

Рис. 1.1 Причини концентрації банківського капіталу

Серед мотивів концентрації капіталу можна виділити: територіальне розширення обслуговування (географічна диверсифікація, доступ до інвестиційно привабливих регіонів та міжнародних ринків); збільшення функціонального потенціалу (залучення додаткових коштів, збільшення ресурсів, укрупнення продуктів, досягнення ефекту масштабу); підвищення стійкості та стабільності банку; досягнення ефекту синергії, тобто одержання переваг від поєднання ресурсів первісно незалежних економічних суб'єктів, що були їм раніше не доступні; фінансова економія банку (диверсифікація

кредитних ризиків, зниження втрати ліквідності); підвищення конкурентоздатності банку (зростання ринкової частки, зміцнення іміджу, зниження вартості банківських послуг, економія від масштабу); оптимізація організаційної та управлінських структур (удосконалення бізнес-процесів, розширення набору ліцензій, нові технічні й технологічні переваги). Поділимо мотиви концентрації банківського капіталу на соціальні, тактичні, кваліфікаційні та стратегічні.

До соціальних мотивів банку можна віднести повне задоволення потреб клієнтів (безпосередніх та можливих) і надання дешевих довгострокових кредитів, без яких не можливий розвиток економіки регіону. Тактичними мотивами банку є погашення своїх зобов'язань, постійне нарощення статутного капіталу та можливість брати участь у фінансуванні великих проєктів і інвестиційних програм.

До кваліфікаційних мотивів концентрації банківського капіталу можна віднести прагнення до підвищення якості і ефективності управління, бажання керівництва розширити поле своєї діяльності за рахунок використання знань та досвіду «влившисься» спеціалістів.

Стратегічними мотивами банку при концентрації капіталу є: зміцнення позицій на фінансових ринках, підвищення конкурентоспроможності банку, зменшення ймовірності банкрутства банку під час фінансових криз, підвищення стабільності банку.

В економічній літературі при розгляді конкуренції та концентрації банківської діяльності виокремлюють декілька видів концентрації, зокрема таких, як концентрація капіталу, концентрація активів, концентрація депозитів, концентрація кредитів тощо.

Аналізуючи лінгвістичний аспект поняття «концентрація», можна звернутися до тлумачного словника С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової, в якому термін «концентрувати» означає – «збирати, зосереджувати,

накопичувати в будь-якому місці» [5, с. 344].

Відповідно до цього, в частині аналізу структури ринку банківських послуг чи банківської діяльності взагалі доцільно виділяти поняття «концентрація банківської діяльності» як зосередження значної частки власності та банківських операцій у певних банках чи групах банків, що складають основу банківської системи країни. Зосередження частки власності відображає показник концентрації банківського капіталу, який за своєю природою є власністю акціонерів банків (приватних або державних) та відображає концентрацію власності в банківській системі, яка може належати державі, приватним бізнесменам країни походження або іноземним власникам, які також можуть бути приватними або державними. Розподіл сконцентрованої власності в банківській системі між певними групами банків, які належать іноземним державам відображає загрози не лише для фінансової безпеки банківської системи, а й для економічної безпеки держави загалом. Однак, окрім цього, варто наголосити і на тому аспекті, що концентрація банківського капіталу в межах певної групи бізнесменів (олігархів) може мати не менший вплив на фінансову безпеку банківської системи, аніж концентрація капіталу в банках іноземних держав. У цьому контексті справедливе визначення поняття «концентрація банків» наведено у словнику А. Азріліяна, яке трактується як «зосередження кредитних ресурсів та операцій у великих та найбільших банках з метою забезпечення зростання фінансового капіталу і збагачення фінансової олігархії» [6, с. 271].

Аналізуючи банки України за розміром їх статутного капіталу можна зробити такі висновки:

- 1) чим більший статутний капітал, тим більша безпека банків;
- 2) негативний вплив на статутний капітал банку має інфляція, яка знецінює його обсяги і завдає банку шкоди. Певним виходом було б формування хоча б частини статутного капіталу у валюті, але НБУ на це не

погоджується. Так, за 1992–1993 рр. загальний статутний капітал всієї банківської системи України збільшився у гривневому обчисленні у 350 разів, а у доларовому – фактично зменшився. Тому що, в Україні контроль за дотриманням розміру мінімального статутного капіталу, перерахованого у євро, здійснюється тільки під час реєстрації банку;

3) на необхідності зростання величини статутного капіталу банків наголошують МБРР і Світовий банк, встановлюючи це як умову надання кредитів на структурування фінансового сектора. Більше того, на думку цих міжнародних фінансових інститутів, доцільніше для ліцензування банків застосовувати норму регулятивного капіталу, а не статутного;

4) некоректним або дискримінаційним є встановлення однакових умов щодо розміру власного капіталу для малого банку і дуже великого банку;

5) власний капітал виконує функцію інструменту банківського управління, хоча цей аспект власного капіталу економічною наукою досліджено недостатньо. З огляду на це, доцільно акцентувати увагу на таких моментах;

З огляду на це, доцільно акцентувати увагу на таких моментах:

- власний капітал зосереджує кошти для виконання нових програм, закупівлі нового обладнання, розширення мережі тощо;

- величина власного капіталу може непрямо обмежувати ризики. Наприклад, обсяги приватних вкладів або випуски власних векселів не повинні перевищувати величину власного капіталу.

Сутність непрямого захисту вкладників статутним капіталом полягає в тому, що з'являється деяке абсолютне обмеження обсягу залучуваних коштів. Як результат цього, у разі банкрутства банку постраждає менше клієнтів, ніж це могло би відбутися. Окрім того, власний капітал банку є джерелом покриття втрачених і неліквідних активів банку і цим самим надає кредиторам банку (тобто вкладникам) право забезпечити їхні вимоги

у більшій мірі і раніше, ніж власникам банку. Хоча, через недосконалість механізму реалізації банківського законодавства ця умова не спрацьовує і власники банків, як це демонструє вітчизняна практика, першими виводять із банків належні їм кошти. Необхідно зазначити, що низький рівень капіталізації банків свідчить про високий ступінь ризику банківської системи. Так, якщо в Україні частка банківського капіталу у ВВП становить менше 10%, то у країнах Центральної та Східної Європи – більше 40% , в країнах ОЕСР – 80%. Позитивним моментом є те, що зростання капіталу банків в Україні має позитивну динаміку. Розвиток процесу концентрації капіталу у банківському секторі не доцільно абсолютизувати, оскільки у цьому секторі має місце деконцентрація капіталу, що зумовлено постійною появою малих банків. З цього приводу актуальним є висновок С. Мочерного і Л. Тришак: “Майбутнє за великими і потужними банками, але водночас теорія і практика довели необхідність різних банків, у тому числі і малих”. В економічній літературі сформувались два протилежні погляди на співвідношення малого і великого банківництва. Заслуговує на увагу і підтримку думка В. Матвієнка про те, що великі інвестиції у пріоритетні проекти можна провадити за допомогою концентрації капіталу. Однак його твердження про те, що “наявність великих банків у країні свідчить про великі потенційні можливості держави” потребує важливого уточнення: “наявність великих державних банків”. Адже до 2009 р. державний сектор вітчизняного банківництва представляли формально тільки три, а реально два банки, частка яких у загальних активах банківської системи становила 8%. Саме власне через великі державні банки уряди мають суттєві можливості впливати й управляти національною економікою. Ю. Селезньов вважає, що “дуже великий банк може стати важко керованим, дорогим”, а малі банки здатні швидше пристосовуватися до місцевих умов і за менших витрат отримувати більше прибутку.

На нашу думку, в Україні, яка будує соціально орієнтовану ринкову економіку, не потрібно сотні банків, оскільки такий масив фінансових установ несе великі ризики, цілком достатньо 5 великих, 10 середніх і 25 малих банків.

Внаслідок зростання концентрації капіталу банки стають монополіями, а до основних форм монополізації банків належать: злиття і поглинання, розширення мережі філій, створення великої кількості банківських об'єднань, формування банків-холдингів тощо.

У кінцевому рахунку посилення концентрації банківського капіталу відбувається шляхом здійснення пасивних і активних операцій. У політекономічному розумінні пасивні операції є процесом акумулювання банківського капіталу і поділяються на депозитні та недепозитні операції. До показників концентрації пасивних операцій банку належать: частка банку на ринку депозитів фізичних осіб; частка банку на ринку депозитів юридичних осіб; частка банку на ринку ощадних депозитів; частка банку на ринку депозитів до запитання; частка банку на ринку строкових депозитів; частка банку на ринку куплених (отриманих) кредитів; частка банку на ринку цінних паперів тощо.

Пасивні операції не тільки формують банківські ресурси, а й мають чітку мету – забезпечення і проведення активних операцій. Подібно як у промисловості чи сільському господарстві процес концентрації капіталу здійснюється передусім на основі розширення масштабів виробництва, так у діяльності комерційних банків “цей процес можливий при проведенні ними пасивних і активних операцій” .

Найчіткіше, на нашу думку, визначення активних банківських операцій дає М. Савлук: “це операції, за допомогою яких комерційні банки вкладають власний, залучений та запозичений капітал в кредити, цінні папери, валюту та за іншими напрямками з метою отримання доходу”. Головними групами активних операцій банку є кредитні, інвестиційні і касові.

Структура кредитного портфеля за принципом строковості по-різному може впливати на процеси концентрації капіталу в економіці і банківництві. Так, якщо у кредитному портфелі банку переважають короткострокові кредити, то у цьому разі завдяки високій ліквідності “коротких” кредитів, їх високій оборотності, частка банку на кредитному ринку юридичних осіб зростатиме. Водночас, якщо у кредитному портфелі банку переважно є частка довгострокових кредитів, то у цьому випадку зростає роль банку у розвитку концентрації капіталу підприємств реальної економіки, тобто позичальників із виробничого сектора. Загалом банки при всіх інших різних умовах не є вмотивовані довгостроковим кредитуванням, оскільки строковість кредиту пов’язана з ризиком і коливанням процентних ставок. Як результат, короткострокові кредити надаються діловим одиницям сфери обігу і стимулюють концентрацію капіталу підприємств торгівлі й обслуговування. Між тим кредитна політика банку повинна спрямовуватись на кредитування передусім пріоритетних сфер і галузей реального сектора економіки відповідно до державних програм соціально-економічного розвитку країни. У нинішніх умовах фінансово-економічної кризи банківська система практично припинила кредитування економіки і в значній мірі через “перегрітий” попит на гроші, а частка проблемної кредитної заборгованості уже перевищує 7%. Однак в основі нинішньої неспроможності позичальників і небажання кредиторів лежать старі причини:

- низька ефективність виробництва;
- відсутність дієвого механізму банкрутства;
- недостатня інноваційна діяльність підприємств;
- слабкість малого підприємництва;
- наявність структурних деформацій;
- егоїзм комерційних банків і їх менеджерів.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА РІВНЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ

2.1 Тенденції та форми прояву процесів концентрації вітчизняного банківського капіталу

Унаслідок певної сукупності причин, зумовлених недостатньою ефективністю банківського нагляду, монетарної політики, військової агресії та політичної нестабільності, динамічний розвиток банківської системи України був перерваний найглибшою за роки незалежності кризою, яка характеризувалася зменшенням кількості комерційних банків, значним відтоком коштів вкладників, колосальними збитками та зміною структури ринку банківських послуг (табл. 2.1.).

Таблиця 2. 1

Показники банківської системи України у 2015-2020 рр.*

№ п/п	Назва показника	01.01.2015 р.	01.01.2016 р.	01.01.2017 р.	01.01.2018 р.	01.01.2019 р.	01.01.2020 р.
1.	Кількість діючих банків	163	117	96	82	77	75
2.	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	32,5	43,3	48,8	46,34	48,05	46,6
3.	Активи банків	1 316 852	1 254 385	1 256 299	1 336 358	1 360 764	1 494 460
4.	Кредити надані	1 006 358	965 093	1 005 923	1 042 798	1 118 618	1 033 539
5.	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	13,5	22,1	53,7	54,5	55,2	48
6.	Кошти фізичних осіб	416 371	389 060	437 152	478 565	508 869	649 375
7.	Регулятивний капітал	188 949	130 974	109 654	115 818	126 116,7	122 538
8.	Результат діяльності	-52 966	-66 600	-158 482			
9.	Рентабельність активів, %	-4,07	-5,46	-12,60	-1,94	1,65 %	4,35 %
10.	Рентабельність капіталу, %	-30,46	-51,91	-116,74	-15,96 %	10,73 %	34,18 %

* Складено автором за даними НБУ [4]

Наслідками зменшення кількості банків (серед яких були і банки з групи

«найбільші») практично наполовину було зниження темпів економічного зростання у зв'язку із звуженням фінансової підтримки суб'єктів бізнесу, зростання недовіри до банківської системи та посилення кумулятивного ефекту кризи, концентрація банківського капіталу в певних груп банків, що негативно впливає на рівень фінансової безпеки банківської системи України загалом.

Що ж стосується операційної складової концентрації банківської діяльності, то, на наш погляд, варто виокремити три основні показники: концентрацію активів, концентрацію кредитів та концентрацію депозитів, адже зосередження операцій з цими фінансовими ресурсами у певної групи банків може мати вирішальний вплив на функціонування всього ринку банківських послуг, а відповідно – і на тенденції економічного розвитку.

Враховуючи сьогоденну ситуацію в банківському секторі, яка характеризується відсутністю короткострокової та довгострокової рівноваги і навіть відсутністю передумов для утвердження будь-якої рівноваги, з метою аналізу рівня концентрації банківської діяльності використаємо наступні показники: коефіцієнт концентрації (CR), індекс Герфіндаля-Хіршмана (HHI), індекс Лінда (L).

Коефіцієнт концентрації (CR) є одним із найвідоміших і найпростіших у частині математичних дій коефіцієнтом визначення рівня концентрації банківської діяльності. Цей коефіцієнт розраховується як сума ринкових часток, охоплених трьома (в інших варіантах розрахунків – чотирма, п'ятьма і т. д.) найбільшими банками. Значення коефіцієнта наводяться у відсотках. Оцінити ступінь ринкової концентрації на основі значення CR дозволяє шкала граничних значень. Зокрема, для коефіцієнта CR3 як граничні приймаються значення 45 і 70 %. Ринки зі значенням CR3 менше 45 % є низькоконцентрованими, від 40 до 70 % – середньоконцентрованими, більше 70 % – висококонцентрованими [7, с. 44]. Розрахуємо значення коефіцієнтів CR3 та CR10 для банківської системи

України за капіталом, активами, кредитами та депозитами (рис. 2.1 та 2.2).

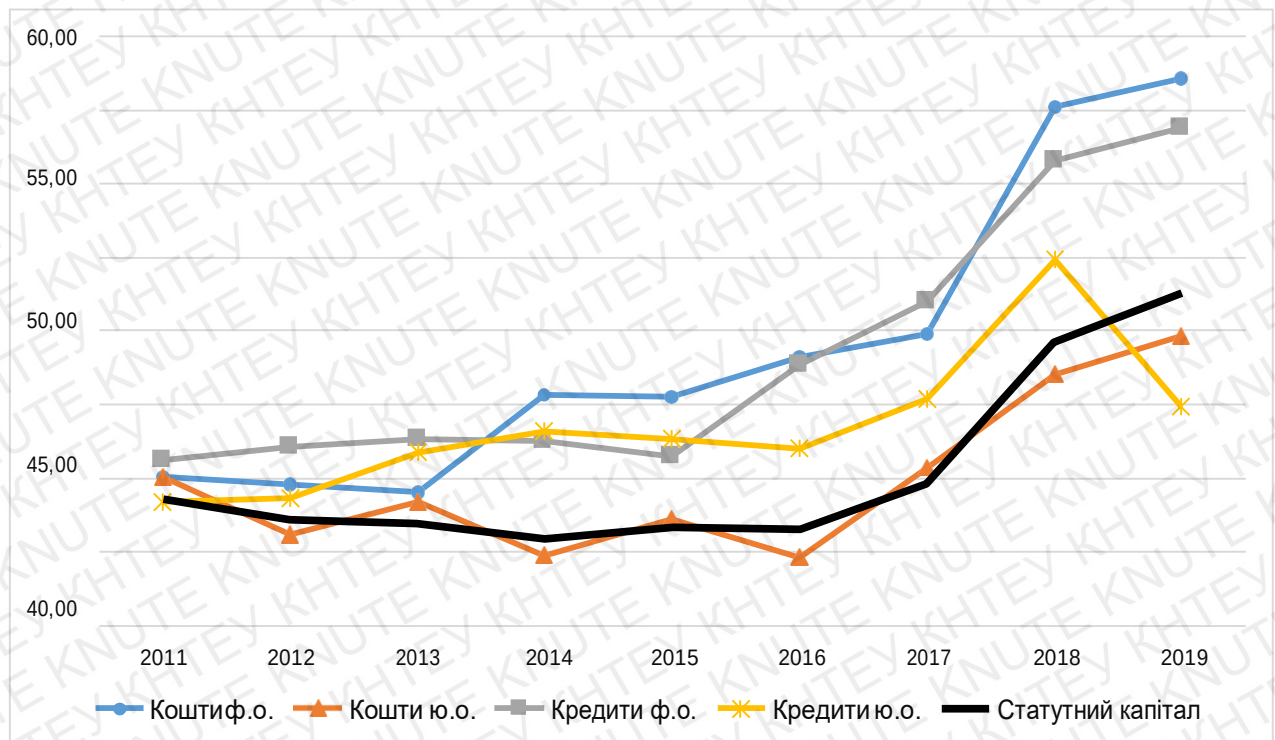

Рис. 2.1. Значення коефіцієнта концентрації (CR3) за активами, пасивами та капіталом українських банків у 2011-2019 рр.*

**Розраховано автором за даними НБУ [4]*

Рисунок 2.1 показує загострення проблем у банківській системі України в період кризи, що пов'язано із надмірною концентрацією депозитів та кредитів фізичних осіб у трьох найбільших банках країни, які внаслідок націоналізації «Приватбанку» в кінці 2016 року всі є державними. При цьому слід зазначити, що «Приватбанк» сконцентрував в себе 35 % кредитів та депозитів фізичних осіб, що у випадку банкрутства обернулося б серйозними втратами для фізичних осіб, а головне – значно знизило б і без того низьку довіру до банківської системи України. Надмірна концентрація депозитів і кредитів фізичних осіб у трьох державних банках може мати й негативний вплив на фінансову безпеку банківської системи, оскільки державні банки мають вищий рівень довіри,

зумовлений наявністю повної державної гарантії вкладів фізичних осіб, що, з одного боку, призводить до «втечі» депозитів з менших банків до державних, а з іншого – державні банки своїми рішеннями впливають на становлення ціни на банківські ресурси, яка може бути значно нижчою за середньоринкову. У такому разі інші банки змушені будуть знижувати ставки за депозитами, що зменшуватиме їх привабливість серед населення, адже менший за розмірами банк в умовах кризи сприймається як менш надійний та успішний на відміну від державних.

Що ж стосується коефіцієнта концентрації для десяти банків, то в цьому випадку також зафіксовані суттєві загрози фінансовій безпеці банківської системи, адже більше 80 % депозитів та кредитів фізичних осіб, більше 75 % депозитів юридичних осіб сконцентровано у десяти найбільших банках країни, причому концентрація зросла в умовах кризи, внаслідок зниження рівня конкуренції в банківській системі (рис. 2.2).

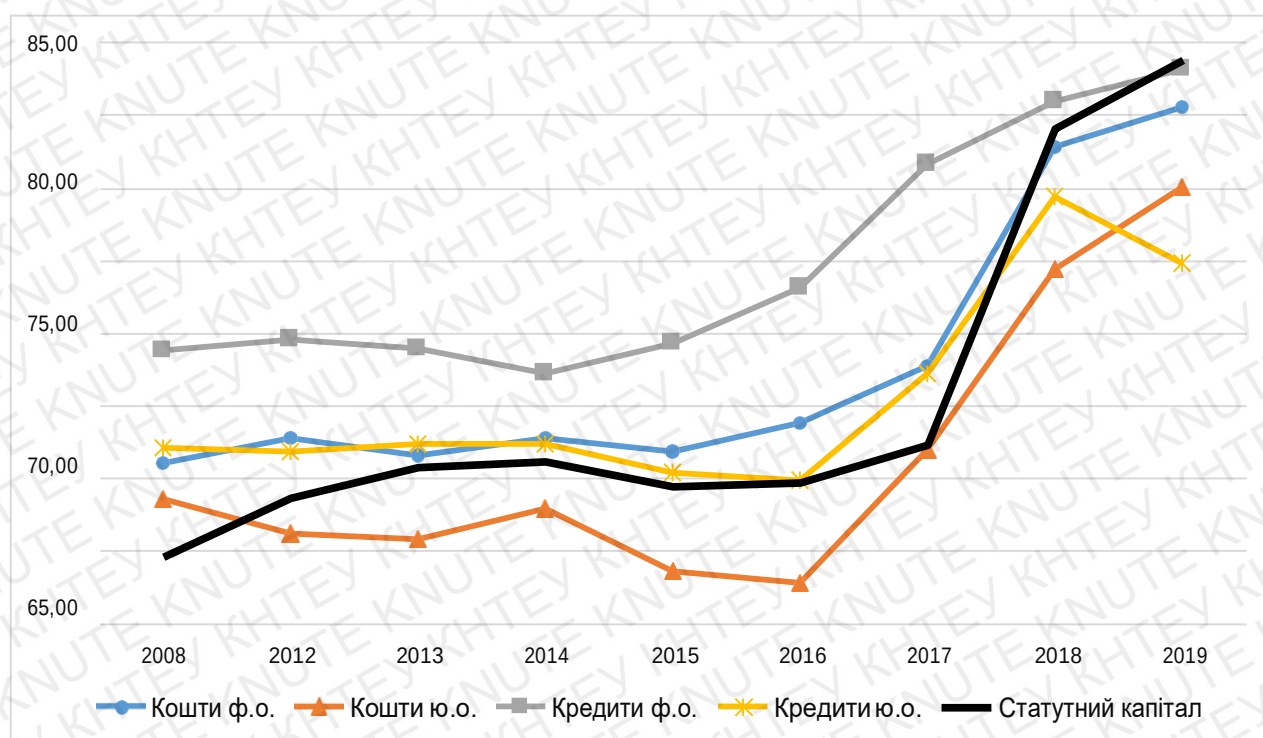

Рис. 2.2 Значення коефіцієнта концентрації (CR10) за активами, пасивами та капіталом українських банків у 2008-2019 рр.*

*Розраховано автором за даними НБУ [4]

Надзвичайно високий рівень концентрації коштів фізичних та юридичних осіб у десяти найбільших банках, незважаючи на, порівняно з іншими ринками, велике число фірм (банків), знижує рівень конкуренції в банківській системі та створює суттєві загрози як для вкладників, банківської системи та економіки загалом у випадку банкрутства або виходу з ринку будь-якого з десяти найбільших банків. У такому випадку значно вищою є ймовірність «ефекту доміно» із усіма наслідками для банківської системи. Варто також звернути увагу на коефіцієнт концентрації кредитів юридичних осіб, значення якого знизилося в період кризи, що свідчить не про збільшення кількості банків, які кредитують підприємства, а про зниження можливостей банків надавати кредити внаслідок неефективної відсоткової політики Національного банку України.

Однак у разі більший вплив на фінансову безпеку банківської

системи має концентрація 83 % статутного капіталу у десяти найбільших банках, п'ять з яких є банками Російської Федерації. Якщо врахувати капітал викупленого «Альфа-банком» «Укрсоцбанку» та інших двох банків з російським капіталом, які не входять в десятку найбільших банків за розміром статутного капіталу, то сукупна частка статутного капіталу банківської системи України, яка перебуває у власності російських державних та приватних банків, становить 39 % (рис. 2.3), що в умовах агресії є великою загрозою для держави загалом.

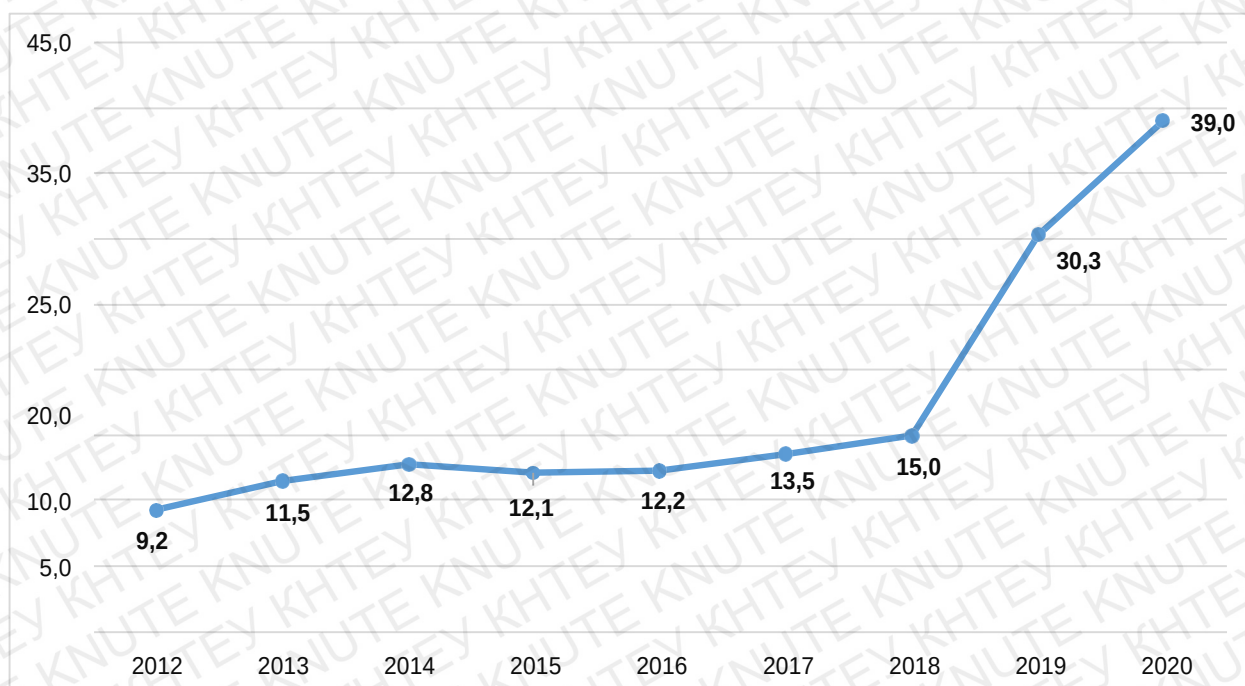

Рис. 2.3 Частка банків з російським капіталом у статутному капіталі банківської системи України у 2012-2020 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [4]

Концентрація капіталу, активів та пасивів банківської системи України у банках з російським капіталом створює загрози для:

- безперебійного обслуговування банків, фізичних та юридичних осіб;
- стабільності національної валюти через спекуляції на валютному ринку;
- стабільності та цілісності банківської системи у випадку миттєвого виходу російських банків з ринку, що в умовах агресії може бути цілком реальним явищем та одним із інструментів гібридної війни.

З огляду на загрози участі російського капіталу в банківській системі України виникає необхідність зміни її стратегії розвитку в напрямку зниження частки російського капіталу до мінімуму та виведення з ринку банків з державним російським капіталом.

Враховуючи те, що Президентом України та Радою національної безпеки і оборони України було введено санкції проти російських банків з державним капіталом, надзвичайної ваги набуває ефективність банківського нагляду за процедурою продажу російських банків іноземним інвесторам. У цьому аспекті особливу увагу потрібно звернути на дослідження походження, репутації, корпоративних та особистісних зв'язків кінцевих бенефіціарів інвесторів, які придбавають контрольні пакети акцій державних російських банків.

Аналізуючи походження основного акціонера латвійського «Norvik Banka» громадянина Великобританії Григорія Гусельникова, який разом із приватною білоруською компанією, акціонером якої також є громадянин Великобританії Саїд Гучерієв, планують придбати 100 % акцій «Сбербанк Україна», можна зробити висновок про їх корпоративні та особистісні зв'язки із Російською Федерацією. Так, за даними багатьох вітчизняних [8] та зарубіжних ЗМІ [12], Григорій Гусельников раніше очолював російський «БІН банк», а Саїд Гучерієв є сином Михайла Гучерієва, який є власником групи «БІН» та нафтової компанії «РосНефть», де основним акціонером є компанія із стопроцентним державним капіталом – «РОСНАФТОГАЗ» [10]. Звідси можна зробити висновок, що Департамент

банківського нагляду Національного банку України не володіє кваліфікованими працівниками або не зацікавлений у ефективному аналізі походження, корпоративних та особистісних зв'язків кінцевих бенефіціарів інвесторів, які придбавають банки з російським капіталом.

Факт продажу 100 % акцій «Сбербанк Україна» в описаний вище спосіб жодним чином не знизив рівня загроз ні для фінансової безпеки банківської системи України, ні для безпеки країни загалом.

З одного боку, високий рівень капіталізації банківської системи дає змогу фінансово підтримувати економічний розвиток країни та бути запорукою стабільності в умовах глобалізації та міжнародної фінансової інтеграції. З іншого, достатня кількість власних коштів банку забезпечує його стабільне функціонування та сприяє нейтралізації ризиків, які притаманні процесу його функціонування. Капітал банку поглинає можливі втрати і тим самим створює основу для підтримання довіри до банку з боку вкладників, а також визначає кредитоспроможність банку. Це обумовлює значення механізму управління капіталу банків не тільки у процесі розвитку національної економіки але й у міжнародному контексті, про що свідчить прийняття Міжнародної конвергенції «Базеля III», яка визначає умови достатності капіталу банків, що спонукає банки до більш ретельної перевірки, управління та контролю за капіталом з урахуванням фінансових ризиків в умовах економічної нестабільності.

На макроекономічному рівні величина власного капіталу є основою кредитно-інвестиційного потенціалу банківського сектору економіки, запорукою його надійності та розвитку. У висококапіталізованих банків значні інвестиційні можливості, вони більш ефективно виконують функцію перерозподілу фінансових ресурсів в національній економіці за рахунок економії на масштабах, для них характерна вища стійкість до проявів економічної нестабільності. І навпаки, низька капіталізація банківського сектору економіки країни обмежує можливості щодо її сталого розвитку. Тому на макрорівні необхідно забезпечити стимулювання нарощування банківського

капіталу шляхом установлення відповідних регуляторних та фіскальних важелів.

Основним індикатором, який використовують при оцінці капіталізації банків на макрорівні є відношення власного капіталу до ВВП країни. На переконання вітчизняних і зарубіжних учених, обсяг капіталу банківської системи достатній для забезпечення економічного розвитку країни має становити не менше 6-7 % ВВП [8, с. 5]. За даними, відношення власного капіталу до ВВП країни станом на 1 січня 2019 року становив 21,7 % ВВП, що позитивно характеризує функціональну спроможність банківської системи забезпечувати потреби національної економіки [9]. Для порівняння в Росії цей показник удвічі нижчий рекомендованого значення. Аналіз свідчить, що протягом останніх років помітною є тенденція щодо перевищення темпів зростання власного капіталу вітчизняних банків порівняно з темпами зростання ВВП, а також збільшення частки власного капіталу банків України у ВВП країни: із 7,98% у докризовий період до 21,7% станом на 01.01.2019 р. Враховуючи, що впродовж аналізованого періоду норматив адекватності регулятивного капіталу банківської системи України знижувався (з 18% на початок 2003 р. до 13,92% на 2008 р, але вже після 2008 року почав підвищуватися), перевищуючи при цьому нормативне значення (10%) є підстави говорити про позитивні тенденції динаміки цього показника. Це може сприяти подальшому економічному розвитку держави та підвищенню рівня капіталізації банків України.

Управління капіталом банків на **мікроекономічному рівні** передбачає прогнозування його величини з врахуванням обсягів зростання балансових та позабалансових операцій, рівня фінансових ризиків, дотримання нормативів між різними структурними складовими капіталу відповідно до національних регуляторних положень з метою забезпечення достатнього рівня капіталізації. При цьому необхідно враховувати критерії вибору та економічні характеристики кожного з методів нарошення власного капіталу, в управлінні

капіталом банку, якість складових капіталу [9]. Ключовим елементом в цьому випадку стає концепція механізму управління власним капіталом, в якій регламентовано позицію щодо управління власним капіталом банку та визначено основні її складові, що стосуються не тільки забезпечення достатнього обсягу капіталу, але й удосконалення систем організаційно-економічного забезпечення й систем стимулювання персоналу банків.

Зарубіжний досвід свідчить про взаємозв'язок між рівнем капіталізації банківської системи та рівнем економічного розвитку. Станом на 2016 рік найбільші банки у світі за ринковою капіталізацією: США (JP Morgan Chase & Co., Wells Fargo, Bank of America, Citigroup Inc, US Bancorp, Goldman Sachs Group)-884,48 млрд \$ США, Китай (Industrial & Commercial Bank of China (ICBC), China Construction Bank Corporation, Agricultural Bank of China, Bank of China, China Merchants Bank)- 740,89 млрд \$ США, Великобританія (HSBC Holdings, Lloyds Banking Group)- 202,69 млрд \$ США, Австралія (Commonwealth Bank of Australia, Westpac Banking Corporation)- 183,22 млрд \$ США. Натомість в Україні сукупний обсяг власного капіталу діючих банків України станом на 01.01.2016 року становив 123 784 млн. грн. або ж 5 157,67 млн \$ США [10], що дорівнює обсягу власного капіталу одного європейського банку середнього рівня і набагато нижче обсягу власного капіталу найбільших банків розвинених країн світу.

Іноземні фахівці зазначають, що у період посилення економічної нестабільності за даними рейтингової компанії *Standard&Poor's* у більшості потужних фінансових компаній рівень капіталу виявився також недостатнім для підтримки діючих потужностей в активних операціях та зазначають, що якість і достатність капіталу багатьох потужних банків світу в дійсності також є на низькому рівні [9].

Автори дослідження за рейтингами *Standard&Poor's* зазначають, що середній коефіцієнт достатності капіталу для потужних банків складає 6,7%. Так, потужні західні банки, які працюють на території України, Росії та Польщі,

зокрема BNP Paribas і Societe Generale володіють 7,2% достатності капіталу, Barclays Bank і Credit Suisse – 6,9%, Unicredit – 6,3%, Deutsche Bank – 6,1%. Завершують низові позиції рейтингу достатності капіталу американський Citigroup та швейцарський UBS банк. В цій частині рейтингу також знаходяться три потужні японські банки – Mitsubishi UFJ Financial, Sumitomo Mitsui Financial Group, Mizuho Financial Group [9]. Дані показують, що проблема управління власним капіталом банків постає й на світовому рівні.

На макрорівні вирішення проблеми управління капіталом банків та підвищення капіталізації в цілому зводиться переважно до визначення певних завдань і нормативів, які виконують комерційні банки відповідно до вимог Національного банку України, а практичний її аспект на мікрорівні, покладається на окремі банки, які повинні виробити ці механізми і знайти потрібні кошти.

Саме тому, пропонуємо комплексне вирішення проблем вибору джерел нарощування капіталу банків. Зокрема, на макрорівні необхідно забезпечити удосконалення банківського законодавства, активізацію ролі банківських асоціацій, активізацію регулятивної політики НБУ, створення системи рейтингування та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків порівняно з іноземними. На мікрорівні – запровадити дієві інструменти збільшення капіталу через удосконалення системи фінансового менеджменту у комерційних банках.

У зв'язку з цим, слід зосередити увагу на участі Національного банку України, комерційних банків та держави у процесі підвищенні капіталізації банків України.

Процесом управління капіталізацією банківської системи повинна стати цілеспрямована діяльність Національного банку, орієнтована на підвищення ефективності функціонування банків, що буде сприяти адекватному покриттю ризиків з поступовим нарощенням капіталу, що у свою чергу забезпечить

повноцінність кредитно-інвестиційним потенціалом усі сфери національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності.

На сучасному етапі розвитку банківської системи в умовах економічної нестабільності гостро стоїть питання підвищення конкурентоспроможності банків порівняно з іноземними банками із збереженням національних пріоритетів банківської системи в цілому в умовах руху іноземного капіталу. Необхідно забезпечити систему управління, яка б з одного боку забезпечувала стабільність вітчизняних банків, а з іншого їх ефективність та динамічне зростання у зв'язку з інтенсивністю підвищення частки іноземного капіталу у банках України до 40,9%[2]. Ці умови повинні базуватися передусім на заходах підтримки конкурентоспроможності банків з національним капіталом, використанні позитивних структурних і технологічних переваг банків з іноземним капіталом для підвищення інвестиційного потенціалу вітчизняної банківської системи та її стимулюючої ролі в соціально-економічному розвитку країни, інтенсифікації використання сучасних банківських технологій та банківського менеджменту, оптимізації інституційної структури вітчизняної банківської системи та наближення її до стандартів країн з розвинутою ринковою економікою.

На нашу думку, важливим кроком до розвитку вітчизняного банківського ринку повинно стати стимулювання відкриття філій іноземних банків у певних містах та спеціальних економічних зонах, що з одного боку сприятиме розвитку ринку банківських послуг у всіх регіонах, а з іншого – дозволить вітчизняним банкам конкурувати та співпрацювати з іноземними партнерами.

Вважаємо за необхідне, встановлення загальної квоти іноземного капіталу у структурі статутного капіталу банківської системи України на рівні не більше ніж 50%, а на активні та валютні операції банків з іноземним капіталом встановлення лімітів. Необхідність такого обмеження полягає в тому, щоб поряд з розвитком банків з іноземними капіталами на території України існувала можливість розвитку та підвищення ефективності функціонування

вітчизняного банківського капіталу. На випадок непередбачених ситуацій в країні (політичних чи економічних), коли іноземні банки можуть припинити свою діяльність на території України, вітчизняний банківський капітал повинен бути достатнім, щоб запобігти кризам у банківській системі та не допустити спаду економіки. Загальна квота на участь іноземного банківського капіталу в Україні повинна визначатися законодавчо.

Національному банку України слід стимулювати і підтримувати процеси реальної концентрації капіталів у банківському секторі. Аналіз особливостей концентрації вітчизняного банківського капіталу, що відбувалось у формі злиття чи приєднання банків, дає підстави для висновку, що потенційними кандидатами на поглинання чи приєднання є банки, основна діяльність яких зосереджена на обслуговуванні певної групи підприємств, переважно це вітчизняні банки третьої та четвертої груп. Саме ці банки об'єктивно об'єднують процесами злиття та поглинання, що вимагає від НБУ спрощення правової процедури проведення консолідації капіталу банків.

На сучасному етапі важливим фактором збільшення капіталізації банків є поліпшення якісного рівня корпоративного управління. В Україні досить поширеною є практика, коли права дрібних акціонерів на отримання частки прибутку та участь в управлінні банками порушуються внаслідок наявності додаткових зобов'язань банку перед власниками крупних пакетів акцій. Законодавче підґрунтя для вирішення цієї проблеми вже створено – Законом України «Про акціонерні товариства», який передбачає, що діючі банки, зареєстровані у формі відкритого акціонерного товариства (ВАТ) переєстровуються у публічні акціонерні товариства (АТ) обов'язковою умовою чого є котирування акцій на фондовій біржі.

Саме тому, вважаємо, що зміна організаційної форми сприятиме підвищенню прозорості банків та дасть можливість демонструвати ринку реальну ефективність діяльності, що у свою чергу, дозволить вирішувати проблему капіталізації за рахунок відкритого продажу акцій на ринку.

Враховуючи законодавство, пропонуємо вітчизняним банкам дотримуватися вимог Базельського комітету при розкритті інформації. Такий підхід матиме за мету підтримання та зміцнення ділової репутації та довіри до банку шляхом інформаційної відкритості та прозорості і представлятись широкому колу громадськості. Професійно подана інформація, відгуки клієнтів, створення блогів на сайтах банків забезпечить позитивну репутацію банків, дасть змогу успішно здійснювати конкурентну боротьбу на фінансовому ринку України.

Не менш важливим шляхом підвищення рівня капіталізації українських банків є участь держави у стимулюванні капіталізації прибутку в банках, надання фінансової допомоги банківським установам. У 2008 році згідно постанови № 960 було затверджено порядок участі держави в капіталізації банків. Згідно документу, Національний банк України встановлює критерії, за якими визначається можливість участі держави в капіталізації банків, проводить діагностування банків із залученням аудиторської компанії, за результатами якого має право: рекомендувати учасникам банку збільшити його статутний капітал, зокрема із залученням інвесторів; призначати тимчасову адміністрацію (тимчасовий адміністратор може ухвалити рішення про продаж банку, його частини, реорганізацію банку, зменшення статутного капіталу, пропонувати НБУ ліквідувати банк); вносити на розгляд Кабміну пропозицію про участь держави в капіталізації банку. Статистичні дані показують, що у банків до яких була застосована процедура рекапіталізації суттєво збільшився капітал у період 2008- 2009 рр. [10].

На нашу думку, з боку держави необхідно запровадити обов'язкові додаткові грошові вливання в банківську систему через програму субординованого кредитування. Це повинно проявлятися у першу чергу на державних банках. Як свідчить світовий досвід, слабкість кредитних інститутів і фінансових ринків, що виражається у недостатній ефективності перерозподілу капіталу на інвестиційні цілі в економіках країн, що розвиваються, може

компенсуватись державним втручанням у функціонування фінансових ринків через систему державних банків: у середньому у світі 42% капіталу найбільших банків контролюється державою [8].

На теперішній час в Україні державою контролюється 6 банків – Ощадний банк (100% державної власності), Укргазбанк (99,9 % державної власності), Розрахунковий центр (100% державної власності), Український банк реконструкції та розвитку, ПриватБанк (100% державної власності), Укресімбанк (100% державної власності). В умовах кризи останні два банки були націоналізовані державою. Державні банки унаслідок обмеженого розміру капіталу вичерпали можливості подальшого зростання. Ключовою проблемою у діяльності державних банків України є відсутність системного бачення їх ролі в реалізації кредитної складової національної економічної політики.

Збільшення статутних капіталів державних банків дозволить відновити динамічний розвиток, розширити їх можливості на банківському ринку, надасть змогу брати участь у масштабних інвестиційних програмах, насамперед, у фінансуванні стратегічно важливих проектах державного значення.

Важливим кроком у підвищенні капіталізації банківської системи повинно стати удосконалення системи ризик-менеджменту у банках. Вважаємо, що банки повинні керуватися такими принципами системи управління ризиками:

- наявність стратегії управління ризиками;
- наявність відповідної організаційної структури;
- принцип колегіальності, розділення конфліктів інтересів.

Пропонуємо, вітчизняним банкам використовувати ті моделі ризик-менеджменту, які побудовані не тільки на базі середньостатистичних даних, а й ті, що враховують критичні дані, що особливо актуально в умовах економічної нестабільності. Тому в сучасних умовах, у межах використання передового міжнародного досвіду банківської діяльності та впровадження рекомендацій

Базельського комітету необхідний новий підхід до побудови моделей ризик-менеджменту. Зокрема, дієвим буде метод стрес-тестування для банків, який дозволить покращити та удосконалити систему управління ризиками банківської діяльності в умовах економічної нестабільності, системи внутрішніх рейтингів.

2.2 Оцінка рівня концентрації банківського капіталу

Сучасна банківська система України є дворівневою. Перший рівень представлений центральним (емісійним) банком - Національним банком України (НБУ), завданням якого є розробка основних засад грошово-кредитної політики і контроль за її проведенням. Другий рівень складається з комерційних банків, що підрозділяються на універсальні та спеціалізовані банки (інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, банки споживчого кредиту). Їх завдання обслуговування юридичних і фізичних осіб, надання їм різноманітних послуг.

Національний банк України, відповідно до Конституції України, є центральним банком, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції НБУ має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

На НБУ покладено функцію банківського нагляду і контролю за виконанням банками законодавства з банківської справи, нормативних актів Національного банку та економічних нормативів. Головною метою банківського нагляду і контролю є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Комерційні банки створюються на акціонерних або пайових засадах юридичними і фізичними особами. Свої функції комерційні банки реалізують через виконання таких операцій, як залучення коштів підприємств, установ,

організацій, населення на депозитні, вкладні рахунки та недепозитні залучення коштів, кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян, вкладання у цінні папери, формування касових залишків та резервів, формування інших активів: касове та розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших банківських операцій.

Банки у своїй діяльності керуються Конституцією України, Законами України “Про Національний банк України” [1], “Про банки і банківську діяльність” [2], законодавством України про акціонерні товариства та інші види господарських товариств, іншими законодавчими актами України, нормативними актами Національного банку України і своїми статутами.

Банківська система України має своє особливе призначення, специфічні функції в економіці. Виникає банківська система не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а будується за заздалегідь виробленою концепцією, в межах якої надається певне місце кожному виду банків і кожному окремому банку.

Українські банки змушені працювати в умовах підвищеного ризику, тому вони частіше, ніж їх закордонні колеги, бувають в кризових ситуаціях. Причому більшість таких випадків пов'язана з неадекватною оцінкою банками власного фінансового стану, а також надійності і стійкості їх основних клієнтів і партнерів по бізнесу.

До основних показників, що характеризують фінансову стійкість банку можна віднести, насамперед, обсяг і структуру власних засобів, рівень доходності і прибутковості, норму прибутку на власний капітал, дотримання встановлених показників ліквідності, мультиплікативну ефективність власного капіталу, обсяг створеної додаткової вартості.

Підтримання банком фінансової стійкості дає змогу зберегти конкурентоспроможність на кредитному ринку. Проте це дуже складне

завдання. Фінансовій стійкості комерційних банків України на сучасному етапі найчастіше загрожують такі негативні фактори:

- цілеспрямований підрив їхньої ділової репутації;
- недосконала система набору кадрів для комерційних банків;
- надання клієнтам недостовірної інформації;
- використання фальшивих векселів, цінних паперів і гарантійних листів;
- неповернення виданих кредитів, правова неврегульованість цієї проблеми у сфері банківської діяльності;
- недосконала оцінка кредитних ризиків;
- відсутність систематизованих даних про не-сумлінних позичальників;
- шахрайське вторгнення до банківських комп'ютерних мереж;
- витік конфіденційної інформації;
- недосконалість структур, що забезпечують внутрішню та зовнішню безпеку банківських установ.

У підтримці фінансової стійкості комерційного банку зацікавлений не лише він сам, а й банківська система країни в цілому. Регулювання цього процесу перебуває у центрі управлінської діяльності центральних банків фактично всіх розвинутих країн.

НБУ цікавить в першу чергу стан і стійкість банківської системи. Він аналізує дотримання банками економічних нормативів, відрахувань в централізовані фонди і визначає ефективність регулювання державою банківської діяльності. Важливо відзначити, що НБУ, маючи всю необхідну для аналізу інформацію, складає свої рейтинги, але не публікує їх. НБУ широко публікує зведені, порівняльні та інші дані, необхідні для аналізу стійкості і надійності комерційних банків. У табл.2.2 наведено 20 найбільших за активами вітчизняних банків у 2018-2019 рр.

Таблиця 2.2

20 найбільших українських банків (за чистими активами) у 2018-2019 рр.*

№	Назва банку	Усього активів на 01.01.2019, (тис.грн.)	Усього активів на 01.01.2018, (тис.грн.)	Приріст
1	Приватбанк	282 037 351	258 526 173	↑9,09
2	Ощадбанк	218 248 618	234 241 045	↓-6,82
3	Укрексімбанк	161 731 579	170 591 532	↓-5,19
4	Укргазбанк	82 363 753	69 348 241	↑18,76
5	Райффайзен Аваль	79 147 470	72 106 061	↑9,76
6	Альфа-Банк	60 200 176	49 472 854	↑21,68
7	УкрСиббанк	52 681 264	46 111 897	↑14,24
8	ПУМБ	49 917 161	46 532 329	↑7,27
9	OTP Bank	32 862 170	29 850 496	↑10,06
10	Credit Agricole	32 790 273	30 946 062	↑5,95
11	Сбербанк	30 614 614	42 363 126	↓-21,73
12	Південний	24 937 752	25 430 134	↓-1,93
13	Сітібанк	24 638 877	19 007 612	↑29,62
14	ПроКредит	20 996 673	16 880 948	↑24,38
15	Таскомбанк	17 722 569	13 842 519	↑28,02
16	Кредобанк	16 792 950	14 307 668	↑17,37
17	Укрсоцбанк	16 105 035	28 706 964	↓-43,89
18	Промінвестбанк	13 807 755	20 091 847	↓-31,27
19	ING	10 950 510	9 971 217	↑9,82
20	Кредит Дніпро	10 052 409	9 412 956	↑6,79
	Загалом (в усіх банках України)	1 368 223 954	1 347 876 648	↑1,50

У січні-листопаді 2019 року платоспроможні банки отримали 59 млрд грн чистого прибутку. За аналогічний період минулого року банківська система отримала чистий прибуток у розмірі 19,9 млрд грн. Доходи банків за 11 місяців поточного року зросли на 23% до 222,1 млрд грн, тоді як витрати – на 2% до

163,1 млрд грн.

Фактори зростання банківського прибутку:

- зростання чистих процентних доходів банків на 13% до 73 млрд грн;
- зростання чистих комісійних доходів банків на 15% до 40 млрд грн;
- позитивний результат від переоцінки та від операцій купівлі продажу –15,7 млрд грн;
- рекордно низький обсяг відрахувань банками в резерви – 8,6 млрд грн проти 21,7 млрд грн минулого року.

На початку 2018 року банки сумарно заробляли вдвічі більший відсотковий дохід на корпоративних кредитах, ніж на кредитах населенню (5,5 млрд/міс. і 2,7 млрд/міс. в січні 2018 проти 4,4 млрд/міс. і 4,1 млрд/міс. в серпні 2020 року відповідно).

Чому так відбулося. Перш за все, обслуговування боргу. Частка непрацюючих кредитів в гривні в корпоративному сегменті становить 53,3%, в роздрібному – 21,0%.Робимо висновки, що чи населення більш сумлінне за крупний бізнес, чи то населення просто не може так само успішно користуватися всіма недоліками вітчизняної судової системи для неповернення кредитів.

Ну і звичайно, розмір відсоткових ставок. Середній дохід портфеля кредитів бізнесу для банків – 6,8% за рахунок великої кількості кредитів, які залишаються на балансі, але банк не визнає відсоткового доходу за ними. У цьому немає сенсу, бо давно ніхто не платить.

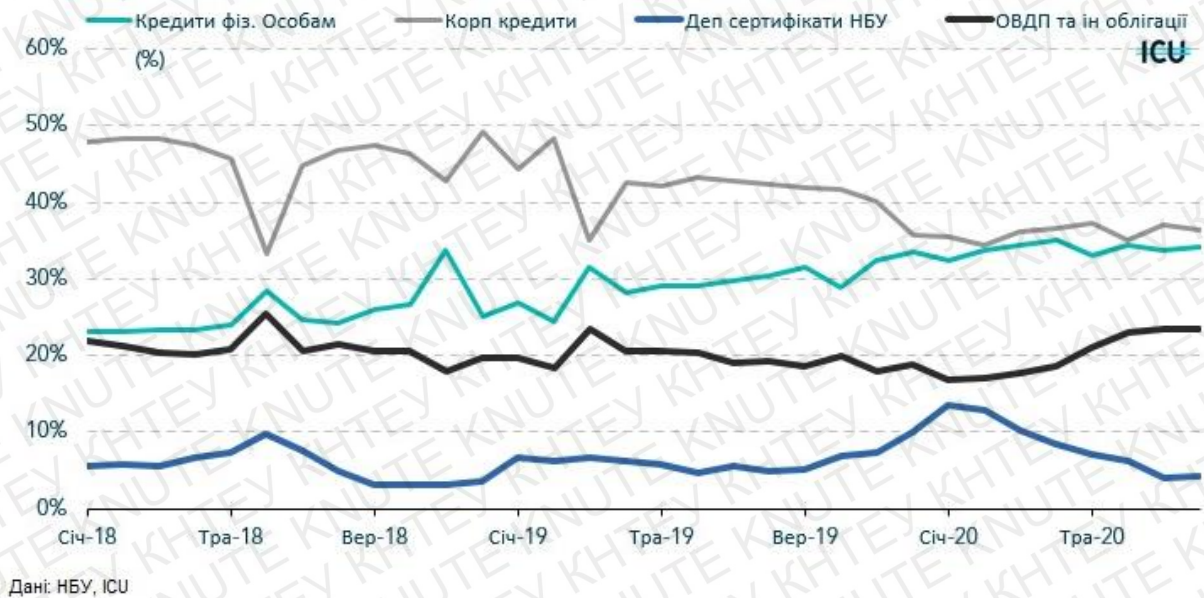

Рис.2.4 Частка різних активів у загальному процентному доході українських банків у 2018-2020 рр.

По кредитах населенню середня дохідність портфелю кредитів в серпні становить 27%. Якщо банки доведуть до нуля портфель валютної іпотеки, яка зарезервована на 89%, то дохідність буде вищою.

Під надійністю банку слід розуміти здатність фінансового інституту чинити опір несприятливим факторам, проте надійність і вірогідність дефолту - поняття різні. Банк, що має високий рівень надійності, може зіткнутися з найсильнішим впливом негативних і малопередбачуваних факторів, які здатні привести до його банкрутства, в той час як банк із задовільним рейтингом продовжить працювати, оскільки в результаті збігу обставин уникне негативного впливу таких чинників.

Ще на початку 2012 року Світовий банк рекомендував протестувати українські фінустанови, але НБУ вирішив, що банківська система працює стабільно і не потребує аудиту.

Стрес-тестування стало актуальним у світлі відновлення процесу інтеграції України до Євросоюзу. Воно є одним з умов вступу в ЄС і отримання фінансової допомоги від МВФ. Крім того, внутрішнє загострення ситуації в країні і дестабілізація фінансового ринку, а також визнання

неплатоспроможними відразу чотирьох банків за короткий термін, дають ще один привід для перевірки роботи всієї системи.

Те, що система потребує докапіталізації вже зараз, не викликає сумніву. З початку 2019 року середній показник достатності капіталу (показник H2), який характеризує капіталізацію банків, знизився на 14 % - до 15,76 %. Для прикладу: за минулий рік він знизився на 0,77 %. У кризові 2008-2009 роки цей показник становив 14 %.

Погіршення ситуації пов'язано в першу чергу з девальвацією гривні. На балансах банків залишається близько \$ 8 млрд. старих валютних кредитів. У зв'язку зі зниженням курсу національної валюти виникли проблеми з їх погашенням, з'явилася необхідність формування додаткових резервів під проблемну заборгованість. У свою чергу, зростання резервів зменшує регулятивний капітал, а це призводить до погіршення значення нормативу адекватності регулятивного капіталу (H2).

У разі проведення тестування проблеми, швидше за все, виникнуть у дрібних і "кишенькових" банків, у яких мало варіантів фондування. За даними попереднього тестування НБУ, в червні 2014 року перевірку пройшли лише 9 із 37 банків.

Окремі проблеми можуть бути у банків, що сильно залежать від валютного ринку і від бюджетних грошей.

На думку експертів, банкам необхідно нарощувати капітал, не чекаючи тестування. При цьому акціонерам не обов'язково вливати кошти шляхом збільшення капіталу банку (це не настільки швидкий процес). Достатнім було б розміщення коштів на поточних і депозитних рахунках. За оцінками учасників ринку, на нинішньому етапі банківська система країни потребує докапіталізації на суму 200-250 млрд. грн.

У вітчизняних реаліях, інтенсивність процесів концентрації банківського капіталу все ж залишається низькою і не відповідає потребам економіки. За цих умов перед банками постають надзвичайно актуальні завдання підвищення рівня концентрації банківського капіталу за рахунок використання як наявних,

так і потенційних джерел. Індекс Херфіндаля-Хіршмана за чистими кредитами становив приблизно 1 000, що свідчить про все ще помірну сконцентрованість сектору. (Індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) — індикатор концентрації на банківському ринку (рис. 2.5). Це обумовлено порівняно великою кількістю банків, низьким рівнем їхньої капіталізації, функціональною слабкістю та нерівномірністю розподілу ринкових часток, що робить вітчизняний банківський сектор вразливим до внутрішніх і зовнішніх загроз та ризиків. Невисокий рівень конкуренції в банківському секторі України не створює ринкових стимулів для інтенсивного розвитку банків, оптимізації витрат та підвищення якості банківського обслуговування, а отже, гальмує розвиток банківського сектору.

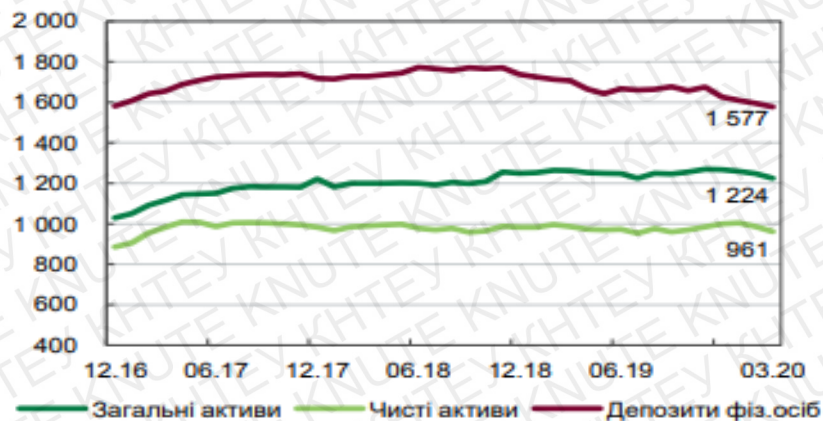

Рис.2.5 Рівень концентрації банківського сектору за індексом Херфіндаля-Хіршмана (ННІ), 2016-2020 рр.

За 2018 рік чисті активи банків зросли на 1,8% – до 1 361 млрд. грн.насамперед завдяки нарощенню кредитного портфеля. Державні банки (крімПриватБанку) припинили нарощувати корпоративне гривневе кредитування, і за 2018 рік воно скоротилися на 1,5% проти зростання на 12,7% у 2017 році. Водночас чисті валютні кредити бізнесу вперше від початку кризи зросли на 2,6% р/р у доларовому еквіваленті.

Таблиця 2.3

**Динаміка індексу концентрації п'яти та десяти найбільших банків у
2008-2019 рр.**

Рік	Індекс концентрації, %						К-сть діючих банків	К-сть банків у І групі
	За активами		За зобов'язаннями		За капіталом			
	CR5	CR10	CR5	CR10	CR5	CR10		
2008	33,33	52,04	33,16	52,81	34,50	46,78	182	18
2009	34,75	53,18	33,96	55,59	39,71	56,85	179	18
2010	36,81	53,86	36,00	53,23	39,19	54,29	175	17
2011	36,58	52,80	35,66	52,62	41,93	53,83	175	17
2012	38,62	52,71	38,61	52,80	38,71	52,20	175	15
2013	40,01	54,27	40,71	55,07	36,03	49,74	180	15
2014	43,41	59,74	42,94	59,21	47,14	63,96	158	16
2015	55,09	67,20	51,53	66,60	56,57	71,96	126	14
2016	55,02	69,46	52,08	68,56	58,22	73,45	117	13
2017	54,37	70,02	55,44	72,43	61,73	75,27	96	13
2018	55,26	78,57	60,32	77,24	64,56	77,62	82	11
2019	54,72	78,89	62,74	79,16	73,28	80,10	77	14

*складено автором на основі даних НБУ

України за обсягом активів (CR5, CR10) на окремих сегментах банківського ринку України у 2008-2019 рр

За розрахованим індексом концентрації, десяти банкам першої групи належить понад 50% вітчизняного ринку. Зростання даного індексу відбулось з 2008 року, коли відбулось розгортання фінансової кризи. Це спричинило недовіру вкладників і зумовило перерозподіл ринку, в першу чергу у сегменті депозитів до більш крупних кредитних установ. Концентрації обсягу капіталу в 5-ти та 10-ти банківських установах України у 2007 р. складала 22,48% та 37,17%, то у 2013 р. їх частка вже становила відповідно 36,03% і 49,74% (рис.2.6). Значення індексу концентрації для 3-х банків-лідерів за зобов'язаннями у 2013 р. становило 32,58%; для 5-ти банків – 40,71%; для 10-ти банків – 55,07%. Така ситуація характеризувалася зміною часток банків за обсягом активів та їх зміною в рейтингу українських банків.

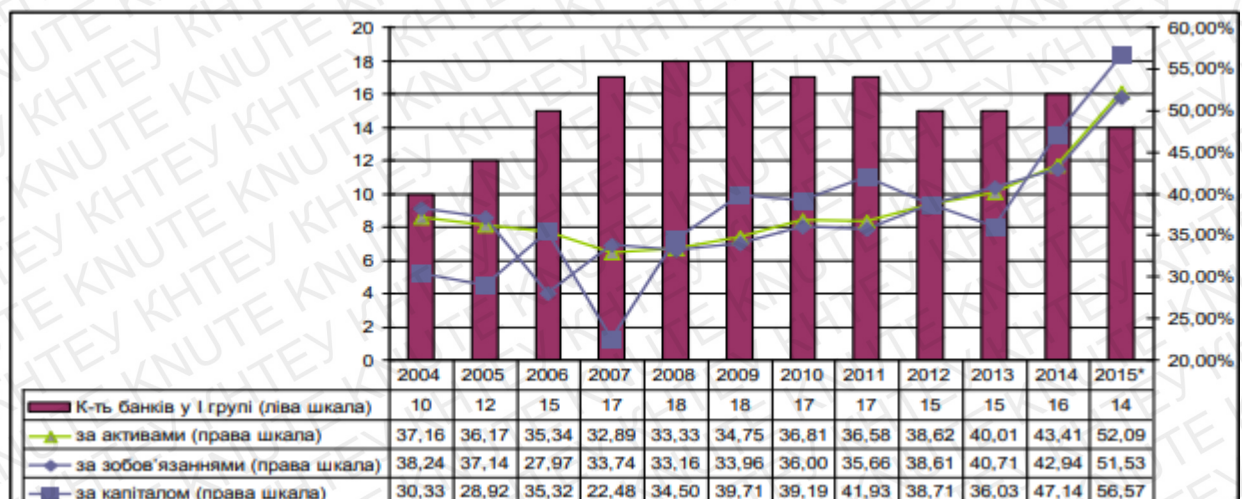

Рис.2.6 Індекс концентрації п'яти найбільших банків України (CR5) на окремих сегментах банківського ринку України у 2005-2014 рр

Значення індексів концентрації трьох (п'яти) найбільших вітчизняних банків на банківському ринку складає менше 40%, тому такий ринок характеризується низькою концентрацією та наявністю вільної конкуренції; значення індексу концентрації десяти найбільших банків України складає більше 50%, тому такий ринок характеризується помірною концентрацією та монополістичним видом конкуренції. В економічно розвинених країнах концентрація ринку зростає за результатами укрупнення банків через злиття і поглинання. Вони набувають більшої фінансової стабільності, їх частка ринку і диверсифікація

активів зростають. У переважній більшості країн на банківському ринку домінує олігополія (табл. 2.4).

За оцінками експертів надалі олігополії будуть тільки зміцнюватися. Консолідація на глобальному рівні обумовлена кількома факторами: технічними інноваціями в банківській справі, дерегуляцією фінансового сектора, розвитком прямого фінансування і процесом дезінтермедіації.

Таблиця 2.4

Динаміка індексу концентрації п'яти найбільших банків (CR5) у світі,
%

Країна	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Греція	94	94	93	94	95	92	90
Німеччина	31	31	31	33	32	34	31
Італія	40	41	42	40	40	41	43
Австрія	37	37	38	39	37	39	39
Україна	40,01	43,41	45	47	53	55	57
ЄС	47	47	47	48	48	47	46

У найближчому майбутньому головним чинником консолідації і концентрації банків на глобальному рівні стане перехід на «Нова Базельська угода по капіталу» або «Базель 3». Значення індексів концентрації п'яти найбільших банків Німеччини, Італії та України складає менше 50%, тому такий ринок характеризується низькою концентрацією та наявністю вільної конкуренції. Значення індексу концентрації п'яти найбільших банків у 2015-2016 рр. Греції складає більше 90%, тому такий ринок характеризується високою концентрацією та монополістичним видом конкуренції. Індекс

загальної галузевої концентрації за власним капіталом протягом 2004-2014 рр. мав тенденцію до збільшення та на 1 січня 2015 р. склав 0,2858. Темп зростання індексу загальної галузевої концентрації за активами за період з 2015 по 2019 роки становить 219,17%. Індекс загальної галузевої концентрації за зобов'язаннями протягом зазначеного періоду також мав тенденцію до збільшення, але, варто підкреслити, що темп приросту даного показника склав 43,8%, при чому частка банка-лідера у зобов'язаннях вітчизняної банківської системи мала темп приросту 56,5%. Відповідно можна зробити висновок, що збільшення концентрації банківської системи відбулось за рахунок посилення позицій банка-лідера.

РОЗДІЛ 3. РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ КОНЦЕНТРАЦІЇ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

3.1 Світовий досвід контролю за входженням іноземного капіталу в банківський сектор та його вплив на рівень концентрації

Сучасні процеси глобалізації та участь в них України призвели до лібералізації руху іноземного капіталу в межах вітчизняної банківської системи. Важливим фактором впливу на стійкість банківської системи є участь іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі. Наприклад, у Центральній та Східній Європі іноземні банки контролюють більше половини банківського капіталу, а в таких країнах, як Естонія, Болгарія, Чехія, Словаччина під контролем іноземних банків знаходиться 60–80% банківських послуг [1]. Водночас, надмірний обсяг іноземного банківського капіталу в Україні є загрозою виникнення ризику захоплення стратегічно важливих позицій на ринку та отримання «монопольної влади» на здійснення банківської діяльності. Як наслідок, можливе витіснення українських банківських структур з певних сегментів ринку. Нарощування капіталізації банків України за рахунок зовнішніх джерел призвело до значного профіциту фінансового рахунку платіжного балансу країни, що, своєю чергою, значною мірою збільшило залежність економіки країни від волатильності потоків капіталу та девальваційного тиску на курс гривні [2].

Отже, регулюючи частку іноземного капіталу в банківській системі України, необхідно враховувати одночасно переваги та недоліки присутності банків з іноземним капіталом у банківському секторі. Саме тому політика державних органів у сфері банківського регулювання та контролю має бути направлена не лише на створення умов для збільшення присутності іноземного банківського капіталу, а також повинна визначити його мінімальні та максимальні межі, в яких присутність іноземного капіталу в банківській

системі України матиме позитивний вплив на банківську діяльність та не створюватиме перешкод здоровій конкуренції на українському ринку банківських послуг. Нині в економічній літературі досить гостро стоїть питання доцільності збільшення присутності іноземного капіталу в Україні, а також визначення його реального впливу на фінансову стійкість вітчизняної банківської системи. Іноземні банки мають можливість залучати великі обсяги грошових ресурсів на міжнародних ринках, де ціна на ці ресурси суттєво нижча від ціни на внутрішньому ринку.

Поряд з цим розширення банками доступу до кредитних ресурсів можливих позичальників та стрімке зростання кількості фізичних осіб серед них обмежує проведення якісної оцінки та відбору таких позичальників. Таким чином, зростає кредитний ризик, зовнішнім проявом якого є зростання проблемних активів банків та тих активів, що потребують особливої уваги з боку комерційного банку. Такі зміни досить негативно впливають на фінансову стійкість банківської системи України.

Різними науковцями називаються як позитивні, так і негативні наслідки входження іноземного капіталу в банківську систему України:

1) позитивні:

- впровадження сучасних банківських технологій і фінансових інновацій; економія від масштабу, коли іноземні банки можуть викликати консолідацію банківської системи;
- розвиток фінансових ринків, удосконалення ринкової інфраструктури;
- підвищення конкуренції на ринку банківських послуг;
- прискорення темпів диверсифікації ринку фінансово-кредитних послуг;

- підвищення рівня якості роботи з клієнтами за рахунок загострення конкуренції; - подальша монетизація економіки, що супроводжується абсорбацією надлишку грошових ресурсів;
- підвищення обсягів кредитування економіки, результатом чого є структурні перетворення в національній економіці;
- можливість залучення додаткових інвестиційних ресурсів;
- інтеграція вітчизняної банківської системи до світового фінансового простору, що дає можливість хеджування ризиків від негативного впливу факторів зовнішньоекономічного середовища;
- сприяння за рахунок іноземного капіталу більш ефективній боротьбі з корупцією, тіньовою економікою, легалізації доходів, що має позитивно вплинути на соціальні відрахування;

2) негативні:

- іноземний контроль над банківською системою приймаючої країни, значна економічна влада іноземців;
- специфічність банківського бізнесу в порівнянні з іншими сферами підприємницької діяльності зумовлює необхідність протекціоністських заходів у системі регулювання банківської діяльності;
- у період банківських криз іноземні банки можуть «експортувати» нестабільність, «інфікуючи» банківську систему приймаючої сторони;
- відмінності в системах банківського регулювання можуть створювати проблеми в процесі контролю за діяльністю іноземних банків; - нав'язування певних моделей подальшого розвитку банківської системи через неспівставність інтересів національної економіки (метою якого є розвиток

реального сектора економіки) та іноземного капіталу (що направляє максимум зусиль на розвиток споживчого кредитування).

Результатом такої конфронтації може бути:

- можливість різкого виведення капіталу, що негативно впливає на стабільність грошово-кредитної системи;
- зниження економічної безпеки банківської системи в результаті значного впливу капіталу із інших держав;
- ускладнення проведення банківського нагляду тих банків, що є частинами міжнародних фінансових груп;
- підвищення ролі зовнішніх факторів впливу, які не може контролювати банківська система [3].

Отже, підвищення ролі впливу іноземного капіталу в економіці має відповідати економічним інтересам країни, а також узгоджуватися як зі станом внутрішньодержавного економічного середовища, так і зі світовими фінансово-економічними реаліями. Вітчизняне ж законодавство не передбачає обмежень щодо участі іноземного капіталу в банківському секторі країни. У зв'язку з надмірною активізацією діяльності банків з іноземним капіталом виникає потреба у встановленні загальної квоти іноземного капіталу в структурі статутного капіталу банківської системи України на рівні не більше ніж 50%, а також встановлення лімітів на активні та валютні операції банків з іноземним капіталом. Вітчизняний банківський капітал повинен бути достатнім на випадок непередбачуваних ситуацій в країні, коли іноземні банки можуть припинити свою діяльність на території України, щоб запобігти кризам у банківській системі та не допустити спаду економіки. Саме тому загальна квота на участь іноземного банківського капіталу в Україні повинна бути визначена законодавчо [6].

Також досить цікавим питанням при розгляді структури іноземного капіталу в статутному капіталі українських банків є резидентність цього капіталу та частка певних країн у ньому (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Резидентність іноземного капіталу в структурі капіталу українських банків*

Назва банку	Власники істотної участі	Участь у статутному капіталі, %		Резидентність інвесторів
		Пряма	Опосередкована	
АТ «Альфа-Банк»	«Ей-Бі-Ейч Юкрейн Лімітед»	100	0	Кіпр
АТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО»	BRANCROFT ENTERPRISES LIMITED	100	0	Кіпр
АТ «БМ Банк»	Акціонерний комерційний банк «Банк Москви»(БАТ)	99,9	0,1	Російська Федерація
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	Райффайзен Інтернаціональ Банк-Холдінг АГ	96,5	0	Австрія
ПАТ «УКРСОЦБАНК»	UniCredit S.p.A.	26,5	0	Австрія
	UniCredit Bank Austria AG	37,4	0	
	ПрАТ «Ферротрейд Інтернешнл»	35,6	0	
АТ «УкрСиббанк»	BNS Paribas S.A.	84,9	0	Франція
АТ «КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК»	CREDIT AGRICOLE S.A.	99,9	0	Франція
FT «ПРАВЕКС-БАНК»	ІНТЕЗА САНПАОЛО СПА(INTESA	100	0	Італія

	SANPAOLO SPA)			
АТ «КРЕДО-БАНК»	ПОЛЬСЬКИЙ АКЦІОНЕРНИЙ БАНК «ЗАГАЛЬНА ОЩАДНА КАСА»	99,5	0	Польща

*складено автором на основі даних НБУ

Хоча частка кіпрського капіталу також зростає, експерти стверджують, що кіпрський капітал у своїй більшості є офшорним. Крім того, його можна охарактеризувати як такий, що має українське походження. Для аналізу ефективності діяльності банків з іноземним капіталом на українському банківському ринку доцільно оцінити частку, яку вони займають у кожній групі (згідно з рішенням Комісії НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків), і яку частку активів контролюють іноземні власники (табл. 3.2).

У другій та третій групах частка іноземних інвестицій є більш вагомою, зокрема в групі банків іноземних банківських груп частка іноземних банків – 58,82%, а частка їхніх активів є найбільшою (67,09%). У групі банків з приватним капіталом іноземний капітал має 63,35% активів, при цьому кількість таких банків у групі становить 23,52% від загальної.

Таблиця 3.2

Групування іноземних банків за їх кількістю та за розміром активів у кожній групі

Група банків	Загальна кількість банків	Із них: з іноземним капіталом	Частка іноземних банків у групі, %	Частка активів банків з іноземним капіталом у загальних
--------------	---------------------------	-------------------------------	------------------------------------	---

				активах групи, %
Банки з державною часткою	6	0	0	0
Банки іноземних банківських груп	21	21	58,82	67,09
Банки з приватним капіталом	51	12	23,52	63,35
У цілому по банках	77	33	27,45	43,48

*складено автором на основі даних НБУ

У групі банків з державною часткою відповідно 0% іноземного капіталу, так як 100% капіталу банку належить державі, відповідна і їх частка активів є найменшою – 0%. Таким чином, банки з іноземним капіталом є досить потужними і контролюють досить велику частину активів банківської системи України, витісняючи державні банки, що свідчить про значну ефективність їх діяльності в українському банківському секторі.

3.2 Державне регулювання процесів концентрації банківського капіталу

Державне регулювання банківської конкуренції є складним і багатогранним процесом, який потребує окремого дослідження і узагальнення. Це пояснюється тим, що для країн з розвинутою економікою конкурентне середовище є обов'язковою умовою і сутнісною рисою існування. Для трансформаційних економік постсоціалістичного типу створення конкурентного механізму функціонування економічної системи є

першочерговим завданням, яке має на меті утвердження в економіці критичної маси ринкових перетворень. Це зазначено і у Посланні Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки”, де основними чинниками розвитку вже діючих ринкових механізмів називаються розвиток конкуренції та поглиблення відповідно до критеріїв ЄС лібералізації всіх сфер економічної діяльності [1].

Не можна сказати, що проблема конкуренції на ринку фінансових послуг України всебічно висвітлюється в нашій економічній літературі, хоча окремі її аспекти, без сумніву, знаходяться у полі зору вітчизняних науковців.

Зокрема, це питання конкурентоспроможності банківської системи України та безпосередньо комерційних банків [3, 4, 5, 9, 11, 12], конкуренція на ринку банківських послуг та конкурентна позиція банку [8, 10, 13]. Але зважаючи на важливу роль держави в інституційних перетвореннях у довгостроковому економічному зростанні, ми хотіли би привернути увагу до питання участі держави у формуванні конкурентних відносин на банківському ринку. Тому метою і основним завданням статті є аналіз проблем теорії та практики державного регулювання банківської конкуренції.

Методологічною основою аналізу є дослідження державного регулювання конкурентних відносин взагалі та з’ясування їх ролі у народному господарстві зокрема. Ця роль є двоякою. З одного боку, конкуренція позитивно впливає на економіку. Створюючи механізм контролю управління мікро- і макроекономічними процесами, вона виконує ряд важливих функцій: регулюючу, розподільчу і стимулюючу. З іншого боку, конкуренція має і негативні наслідки, а саме: потенційні явища нестабільності, розбалансування економіки, звуження кола здатних до прояву ініціативи, недостатньо етичні дії. Негативний вплив конкурентного відбору на народне господарство пов’язаний зі зменшенням числа конкурентів, зростанням концентрації і монополізації ринків.

В Україні законодавство про захист економічної конкуренції ґрунтується на нормах, установлених Конституцією України, і складається із законів України “Про захист економічної конкуренції”, “Про Антимонопольний комітет України”, “Про захист від недобросовісної конкуренції”, інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законів [6].

Ретроспективний аналіз державного регулювання конкуренції дозволяє зробити висновок, що протягом значного періоду часу державна влада не залишала осторонь питання регулювання грошово-кредитної сфери та конкуренції в цій сфері. Більш того, кількість і якість заходів держави, що регулюють гроші і кредит, постійно збільшувалися.

Методологічною базою дослідження особливостей державного регулювання банківської конкуренції є визначення банківської конкуренції, причин, з яких держава повинна втручатися в її хід, і специфіки самої банківської конкуренції.

Можна виділити три аспекти поняття банківської конкуренції: зміст, об’єкт і суб’єкти. Змістом банківської конкуренції є змагання її суб’єктів.

Об’єкт банківської конкуренції – це різні економічні та неекономічні вигоди конкуруючих суб’єктів. Суб’єктами банківської конкуренції є банки, фінансові та нефінансові установи, які надають банківські або суміжні з ними послуги. Важливий момент – сфера банківської конкуренції, якою є банківський ринок. Різне тлумачення останнього, а також співвідношення банківського ринку з фінансовим і грошовим довели, що банківський ринок можна вважати сегментом фінансового ринку, на якому основними дійовими особами є банки. В окремих випадках, однак, ринок збуту банківських послуг виходить за рамки традиційного розуміння фінансового ринку.

Ситуація з розмежуванням ділянок фінансового ринку ускладнюється, якщо взяти до уваги світові тенденції його розвитку, а саме: зміни в технологіях, процеси сек’юритизації та глобалізації. Розгляд зазначених

тенденцій дозволив зробити ряд висновків щодо сфери банківської конкуренції та питань її державного регулювання. По-перше, дана сфера розширюється до розмірів світової і стає більш насиченою (організації та приватні особи виступають як постачальники фінансових послуг). По-друге, число об'єктів можливих регулюючих заходів держави збільшується, виникає необхідність цілеспрямованої та швидкої реакції регламентуючих органів на події, що відбуваються. Звідси можна зробити висновок про доцільність тісного міждержавного співробітництва при проведенні антимонопольної політики, припиненні нечесної конкуренції і передачі ряду національних функцій регулювання банківської конкуренції наднаціональним утворенням.

Причини втручання держави у хід банківської конкуренції пов'язані з наявністю в ній позитивних і негативних зовнішніх ефектів. Перші визначаються тим, що банківська конкуренція є суспільним благом, другі – наявністю високого системного ризику в банківській сфері. Необхідність державного регулювання банківської конкуренції обумовлена наступними факторами:

- 1) банківські інститути є одними із найбільших “сховищ” накопичень суспільства – особливо заощаджень приватних осіб та домогосподарств;
- 2) банки утримують велику кількість довгострокових коштів у межах різних схем, пов'язаних із депозитними і трастовими послугами;
- 3) банківські установи здатні створювати гроші у формі поточних внесків через кредитування (кредитна мультиплікація);
- 4) банки видають населенню і підприємствам кредити, які збільшують споживання та інвестиції;
- 5) банки здійснюють платежі, є провідниками економічної політики, беруть участь у зборі податків.

Таким чином, державні заходи, спрямовані на регулювання банківської конкуренції, є необхідними. Це пояснюється тим, що держава сприяє відтворенню конкурентних відносин на банківському ринку.

Особливості банківської конкуренції, на нашу думку, полягають у наступному:

- 1) розвиток банківської конкуренції регулює промисловий і торговий ринок, отже, і конкуренцію промислових і торгових компаній;
- 2) банківська конкуренція визначає характер розвитку промислових компаній;
- 3) банківська конкуренція характеризується більшою, у порівнянні з промисловим ринком, потенційною зосередженістю монополістичних тенденцій;
- 4) для банківської конкуренції характерна більша емоційність;
- 5) взаємозв'язок конкуренції на мікро-, макро- та мегарівнях на банківському ринку більш жорсткий, ніж в інших секторах економіки.

Зазначені специфічні риси банківської конкуренції дозволяють визначити деякі особливості її державного регулювання, які, однак, пов'язані не тільки з економічними моментами:

- 1) регулювання банківської конкуренції здійснює регулятивний вплив на розвиток торгових і промислових організацій;
- 2) регулювання банківської конкуренції опосередковано впливає на інвестиційні та інноваційні процеси в економіці;
- 3) регулювання банківської сфери вимагає більш зваженого і тісного співробітництва об'єктів і суб'єктів регулювання;
- 4) регулювання банківської конкуренції передбачає активну взаємодію із засобами масової інформації;

5) регулювання банківської конкуренції вимагає широкого міжнаціонального співробітництва;

6) при проведенні заходів, спрямованих на регулювання банківської конкуренції, макроекономічні завдання можуть бути поставлені вище інтересів конкретних банків;

7) регулювання банківської конкуренції характеризується певною відокремленістю, ізольованістю Національного банку України від виконавчої і законодавчої влади.

Дослідження банківської конкуренції, необхідності її державного регулювання, особливостей цього процесу спрямоване на визначення конкретних заходів впливу держави на банківську конкуренцію. В їх класифікації, на нашу думку, варто виділити два основні блоки: 1) інструменти, які забезпечують стабільність фінансово-кредитної системи; 2) інструменти, які забезпечують рівні та нейтральні конкурентні стосунки. Аналіз проблем антимонопольного регулювання дозволив зробити висновок про те, що у більшості розвинутих країн антимонопольне законодавство застосовується у сферах виробництва, розподілу, збуту і меншою мірою – у сфері послуг. У США, окремих країнах Західної і Східної Європи банківська справа є галуззю, до якої застосовуються загальні антимонопольні закони, на відміну від інших галузей, де діє спеціальне законодавство.

Таким чином, до основних напрямків державного регулювання банківської конкуренції на сучасному етапі розвитку української економіки можна віднести:

1. Удосконалення рівня і характеру конкуренції на національному ринку, що сприятиме збільшенню кількості платоспроможних позичальників.

2. Удосконалення законодавчої та нормативної бази у сфері регулювання банківської діяльності, зокрема, механізму банкрутства, захисту конкуренції на ринку фінансових послуг, прав кредиторів, іпотеки, лізингу.

Протягом 2004 року планується усунути розбіжності між банківськими законодавствами України і ЄС.

3. Сприяння розвитку конкуренції на ринку банківських послуг шляхом законодавчої реєстрації філій іноземних банків. Можна прогнозувати такі позитивні наслідки допуску філій іноземних банків на ринок банківських послуг України: підвищення рівня обслуговування в банківській системі, скорочення термінів операцій, розширення спектра послуг та вдосконалення технологій їх надання; збільшення обсягів кредитування, які можуть бути надані такими установами (власний капітал материнських банків є значно більшим, ніж капітал філій); стимулювання через розвиток конкуренції, зміцнення української банківської системи за рахунок реструктуризації та концентрації капіталу (зменшення кількості банків відбуватиметься переважно за рахунок дрібних неконкурентоспроможних банків).

Основним негативним наслідком допуску філій іноземних банків на український ринок банківських послуг є ускладнення нагляду за фінансовими операціями таких установ. Але міжнародна практика пропонує достатньо заходів, за допомогою яких можна створити ефективну систему банківського нагляду за філіями іноземних банків – національний режим нагляду, доступ до філій органів банківського нагляду країни місцезнаходження материнського банку, участь у національній системі страхування банківських депозитів тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Узагальнюючи, можемо сформулювати визначення поняття «банківський капітал». Банківський капітал — це грошові кошти та виражена у грошовій формі частка матеріальних, нематеріальних і фінансових активів, що перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення операцій з розміщення коштів і надання послуг з метою одержання прибутку. У цьому визначенні банківський капітал виступає як частина банківських ресурсів, що залучені банками в оборот і використовуються ними з метою одержання прибутку. При цьому принципова різниця між банківськими ресурсами і банківським капіталом полягає в тому, що у будь-який момент банківські ресурси більші банківського капіталу або дорівнюють йому. Рівність означає, що наявні ресурси перебувають в обороті банку з метою одержання прибутку. За роки незалежності в Україні створена і діє банківська система, яка активно впливає на соціально-економічний комплекс як держави в цілому, так і її регіонів. Від надійного та ефективного функціонування банків залежить також і ефективність розвитку всіх галузей господарства нашої держави.

Характерними рисами банківської системи України є її дворівнева побудова, поглиблене централізоване регулювання діяльності кожного окремого банку і банківської діяльності в цілому, централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів, наявність загальносистемної інфраструктури і гнучке поєднання високого рівня централізації управління банківською системою зі збереженням певної економічної самостійності і відповідальності кожного окремого банку. Треба визнати, що банківська система в Україні перебуває нині у стані подальшого реформування і потребує конкретних дій. Аби підвищити ефективність української економіки, банкам треба відігравати роль посередника між надходженням вітчизняних заощаджень та раціональним розміщенням капіталів в економіці.

Враховуючи спрямованість банківської системи України у світовий банківський простір, основними шляхами розвитку та зміцнення конкурентоспроможності вітчизняного банківського сектору мають стати:

- укрупнення вітчизняних банківських установ шляхом злиття та поглинань, підвищення рівня їх капіталізації та збільшення сукупних активів окремих банків і банківської системи в цілому;

- сприяння розвитку реального сектору економіки за участю національних банків;

- участь банків в міжнародних банківських консорціумах, створення альянсів з транснаціональними банками;

- розширення діяльності банків у сфері міжнародного бізнесу, вихід банків на міжнародні фінансові ринки, відкриття філій банків за кордоном;

- збереження державних банків на ринку банківських послуг, завданням яких має стати фінансування пріоритетних державних проєктів, збільшення їх капіталізації;

- посилення контролю за діяльністю банків, що сприятиме оптимізації ризиків банківської діяльності та запобіганню виникнення системних фінансових криз.

Напрямами підвищення ефективності функціонування банківської системи на мікрорівні є:

- підвищення капіталізації банківського сектору;

- удосконалення організаційної структури банківської системи;

- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків порівняно з іноземними фінансовими установами;

- посилення контролю ризик-менеджменту у банках.

Ефективне функціонування банківської системи на таких засадах забезпечить зростання її конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках банківських послуг та вирішення однієї із найгостріших проблем розриву її із розвитком реального сектору економіки.

В сучасних умовах іноземний банківський капітал є невід'ємним елементом розвитку банківської системи України, іноземні інвестори вкладають у націо-нальну економіку не лише власні капітали, але й сприяють використанню за-рубіжного досвіду ведення банківського бізнесу, налагодженню відносин з іноземними державами, інтеграції вітчизняної банківської системи у світовий фінансовий простір, забезпеченню прозорості банківської діяльності. Процес припливу іноземного капіталу є об'єктивним і має ряд позитивних та негативних наслідків для вітчизняної банківської системи й економіки в цілому. Належність більшості великих банків іноземним інвесторам може призвести до відпливу фінансових ресурсів, посилення нестабільності, несподіваних коливань ліквідності банків, втрати суверенітету у сфері грошово-кредитної політики. Отже, банки з іноземним капіталом підвищать інвестиційний потенціал національної банківської системи лише за умов хеджування ризиків їх функціонування в Україні та застосування системного підходу до регулювання доступу іноземного капіталу в вітчизняний банківський сектор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний огляд банківської системи України за I півріччя 2014 року // rurik.com.ua.
2. Антикризисное управление предприятиями и банками: Учеб.-практ. пособие. – М.: Дело, 2001. – 840 с.
3. Банки и банковские операции: Учебник для вузов / Под ред. Е. Ф. Жукова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 471 с.
4. Бакун О. Українські банки – до рівня європейських стандартів. *Вісник НБУ*. 2004. № 2. С. 43.
5. Большой экономической словарь / Под. ред. А. Н. Азрилияна. – 3-е изд. – М.: Институт новой экономики, 1998. – 864 с.
6. Бондаренко Л. Поняття кредитного портфеля комерційного банку і критерії його конкурентоспроможності. *Вісник НБУ*. 2003. № 3. С. 31-33.
4. Заруба Ю.О. Конкурентоспроможність комерційного банку. *Фінанси України*. 2001. № 2. С. 119-124.
7. Вступ до банківської справи / За ред. М. І. Савлука. – К.: Лібра, 1998. – 478 с.
8. Групування банків за розміром сплаченого статутного капіталу . *Бюлетень НБУ*. 2006. № 3. С.168–169.
9. Групування банків за розміром статутного капіталу. *Бюлетень НБУ*. 2008. № 11. С. 156–160.
10. Довгань Ж.М. Управління зобов'язаннями комерційних банків України. *Наукові записки Тернопільської академії народного господарства: Збірник наук. праць кафедри економічного аналізу*. Вип. 9. Тернопіль: Економічна думка, 2001. С. 106–109.
11. Капітал банків. *Бюлетень НБУ*. 2008. № 11. С. 160.

12. Кіреєв О., Заруба Ю. Підвищення конкурентоспроможності банку: стратегічний підхід. *Вісник НБУ*. 2003. № 11. С. 24-27.
13. Козьменко С.М., Васильєва Т.А., Леонов С.Л. Маркетинг банківських інновацій. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. №1. С. 13–28.
14. Конкуренційне законодавство України: Юридичний збірник. К., 2002. С. 47.
15. Матвієнко В. Потужні банки – міцна держава. *Банківська справа*. 1996. № 6. С. 10–11
16. Мельник Л.Г., Дегтярева И.Б. Информационно – коммуникационные основы функционирования экономических систем. *Механізми регулювання економіки*. 2006. №1. С. 129– 152.
17. Мочерний С. В., Тришак Л. С. Банківська система України. Львів: Тріада плюс, 2004. – 304 с.
18. Нежурін М. Ю., Подчесова В.Ю. Вплив іноземного капіталу на ефективне функціонування банківської системи України. *Молодий вчений*. 2013. №2. С. 117–123.
19. Осадчий Є.С. Світовий досвід контролю за іноземним банківським капіталом. *Фінанси, облік і аудит: Збірник наук. праць КНЕУ*. 2010. №15. С. 154–163.
20. Основні показники діяльності банків в Україні. URL: www.bank.gov.ua.
21. Основні показники діяльності банків України на 1 травня 2009 року. *Вісник НБУ*. 2009. № 6. С.45–54.
22. Прімерова О.К. Оцінка участі іноземного капіталу у банківській системі України. *Статистика України*. 2008. №4. С. 54–58.
23. Попков В.В. К вопросу о конкуренции в банковской сфере. *Банковское дело*. 2000. № 2. С. 14-17.

24. Послання Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002- 2011 роки”. Урядовий кур’єр, 4 червня 2002 р. № 100. С. 7.
25. Потоцкая Е. Битва за капитал. *Бизнес*. 1999. № 13. –С. 18.
26. Сива Т.В. Конкуренція на ринку банківських послуг. *Фінанси України*. 2002. № 7. С. 127-132.
27. Селезньов Ю. Доцільність створення нових філій банку. *Банківська справа*. 1998. № 6. С. 37–39.
28. Федулова Л.І. Менеджмент банку та конкурентоспроможність. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2003. № 5. С. 48-50.
29. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: механізми грошового та фондового ринків і їх вплив на розвиток економіки України / За. ред. А. І. Даниленка: В 3-х т. – Т. 2. – К.: Фенікс, 2008. – 442 с
30. Фомін І. Конкурентна позиція банку: детермінанти визначення та методика оцінки . *Вісник НБУ*. 2003. № 4. С. 8-10.
31. Фомін І. Рейтингова оцінка комерційного банку в системі діагностики його конкурентоспроможност. *Вісник НБУ*. 2002. № 4. С. 11-13.
32. Частка проблемних кредитів виросла до 7,2%. URL: www.epravda.com.ua/news/4aa52c877c194/.
33. Шпиг Ф., Волошко І. Аналіз конкурентоспроможності банків України. *Економіст*. 2002. № 12. С. 56-60.
34. Шульга Н., Сокольська О. Конкурентна позиція банку на ринку платіжних карток. *Вісник НБУ*. 2002. № 3. С. 50-54.
35. Ющенко В. Виступ на IV з’їзді Асоціації українських банків. *Банківська справа*. 1995. № 3. С. 41–51.

36. Yepifanov, A., Salo, I., Dyakonova, I. (2010). Risk-oriented banking supervision: approaches to the assessment of general systemic risks. 30 Jahre Fachhochschule der Deutschen Bundesbank, Juni: 663–676.
37. Yepifanov, A., Shkolnyk I., Savchenko, T. (2010). Banking system of Ukraine: the creation and further development. In: Basel II: problems and prospects of usage in national banking systems: Monograph (pp. 191–239). Ed. A. Yepifanov, I. Shkolnik. Sumy: UAB NBU
38. Uiboupin, J. (2004). Effects of Foreign Banks Entry on Bank Performance in the CEE Countries. Tartu: Tartu University Press. 44 p..

